

KUUKIRI**EESTI KIRJANDUS**

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
V. Grünthal, J. Jõgever †, A. Jürgenstein,
L. Kettunen, J. Köpp, J. Luiga, A. Saareste

SISU:

J. Soll: Tõnu Riomar. (Pildiga.)

I. Manninen: Etnograafia tegevuspiiridest ja
sihtidest Eestis.

M. J. Eisen: Mägede rändamine.

Kirjandusline ülevaade:

A. Jürgenstein: Ühe vana „Tuuletallaja“
noorpõlve mälestused.

A. Roose: Juhan Jaik: Rõuge kiriku kell.

Killud ja dokumendid:

Vändra koolisõprade testament ehk Sokolovski kapital.

Dr. Kreutzwaldi kiri A. Reinwaldile.

Ado Reinwaldi kiri Dr. Veskele.

Teated dr. Kreutzwaldi maja kohta.

Lisaks: Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

A. Eesti autorid.

- Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.** Hind 150 m.
Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. Hind 40 m.
J. V. Jannsen: **Kolm juttu** (Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri).
H. 50 m.
Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III tr. H. 35 m.
" " **Reinuvader-rebane.** VI trükk. Piltidega. H. 85 m.
" " **Kiilplased.** IV trükk. Hind 90 m.
Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** III trükk. H. 40 m.
" " **Kaks juttu** (Ainuke, Enne ukse lukutamist). II tr. H. 85 m.
" " **Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola.** III tr. H. 50 m.
Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III tr. H. 50 m.
" " **Must kuub.** III tr. H. 120 m.
Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III tr. H. 40 m.
" " **Eesti muinasjutud.** II trükk. H. 120 m.
A. Reinwald: **Valik luuletusi.** H. 100 mk.
Jaan Bergmann: **Laulud.** II trükk. H. 300 m.
J. Järv: **Karolus.** II trükk. H. 75 m.
Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. H. 100 m.
" " **Kasuõde.** III trükk. H. 60 m.
Anna Haava: **Luuletuskogu** (Luuletused I, II ja III, Lained, Ristlained,
Põhjamaa lapsed, Meie päevist). H. 400 m.
" " **Luuletused I.** IV trükk. H. 40 m. (Pealadus.)
" " **Meie päevist.** H. 40 m. (Pealadus.)

B. Maailma-kirjastik.

- Dante Alighieri: **Uus elu** (Vita nova). Tõlk. J. Semper. 9 pildiga. H. 125 m.
Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. H. 120 m.
Chateaubriand: **Atala.** Tõlk. K. Martinson G. Doré illustr. H. 60 m.
V. Hugo: **Hernani.** Tõlk. J. Semper. H. 140 m.
" **Jumalaema kirik Pariisis.** Tõlk. J. Semper. 36 pildiga.
H. 450 mk.
G. Flaubert: **Kolm lugu** (Herodias, Legend Püha Julianus Võõrustajast.
Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste. H. 75 m.
Fr. Schiller: **Röövlid.** Tõlk. J. Kärner. H. 120 m.
" **Wilhelm Tell.** Tõlk. J. Kärner. H. 100 m.
G. B. Shaw: **Inimene ja üliinimene.** Komöödia ja filosoofia. Tõlk.
Ants Oras. Hind 275 m.
A. Kivi: **Seitse venda.** Tõlk. Fr. Tuglas. A. Gallén-Kallela illust. H. 350 m.
Juhani Aho: **Vaikne meri** (laastud). Tõlk. Fr. Tuglas. H. 100 m., köites 150 m.
Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. H. 60 m.
E. Sillanpää: **Vaga viletsus.** Tõlk. Aug. Anni. H. 175 m., iluköit. 240 m.

A. 924 P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1924

XVIII AASTAKÄIK

№ 12

Tõnu Riomar.

Palju oleme pidanud viimase saja aasta sees saatma oma paremaid poegi-tütred ääretu Venemaa linnadesse, küladesse ja laiadele lagendikkudele, mis on olnud valus aadrilaskmine rahva elavast organismist, verekaotus, mis organismi nõrgestab. Siiski oleme võinud nii paljudel juhustel rahuldustundega märkida asjalugu, et kaugelt mitte kõik kodumaalt väljapoole elama asunud pole oma emamaad unustanud ja sugurahvale kaduma läinud, vaid rahvuskultuuriline side on — vähemalt oli — kõvasti köitnud suuri hulki võõrsil-asujaid kodumaaga ja rahvaga, nende vahel on seisnud elav ühendus ja alaline läbikäimine, ja ühete õnn ja õnnetus on olnud teistele sedasama. Kahtlemata on ses suhtes tähelepanu-väärivat osa etendanud eesti kool, kirjandus, kirik, seltsidesse koondumine ja ühise-ettevõtted, nii majanduslikud kui aatelised. Leiame ju Peterburi Eesti Kooliseltsi ajaloo ülevaates kaebuse, et kui küsida Peterburi eestlaselt, kust ta pärit, võib tingimata kuulda, et ta on esimese põlve sisserändaja kustki kodumaa nurgast. Peterburis sündinud eestlane oli haruldane leidus, kuigi eestlaste olemine Peterburis juba ammust ajast teada (isegi nende kooli ajalugu ulatus 75 aastat tagasi, 1918. a. arvates). Seega olid kõik Peterburis sündinud ja üleskasvanud eestlased meile rahvusliselt kaduma läinud. Ja alles kui hakkasid teotsema mitte ainult nime järele eesti koolid, tulid tõsised eesti õpetajad, tõusid seltsid, tuli pööre, ja suured hulgad Peterburiski sündinud eestlasi jäid eestlasteks, kellest paljud praegu oma esivanemate põlisel maal tõsised kodanikud ja tublid töäjõud.

Kuid see ei käi üksi Peterburi kohta. Mujal polnud lugu parem.

Küsime nüüd, kes oli see, kes rakendas eesti asuniku võõra rahva hulgas oma rahvuskultuurilisele tööle eespoolnimetatud tegurite abil, kes äratas, koondas ja juhtis neid

ses sihis. Ei saa vaikides mööda minna asunduse (kooli-) õpetajast, mõnel pool ainsast haritud jõust, kelle õlgadel on lasunud tihti rängem töökoorem, kes on jäänud eemalolijatele aga sagedasti täiesti tundmatuks, nagu see harilik nähtus paljude tõsiste ja asjalikkude töömeeste juures, kes ei taha ega oska hulki kõrgelt juhtida, ja ainult mõne üksiku teeb saatus vastu tema tahtmist ka laiematele hulkadele tuttavaks.

Üks niisugune vaikne, aga kandev ja tagajärjerkas töömees Peterburi eesti asunduse (koloonii) kooli- kui ka seltsielus, soojem eesti mõtte kandja ja agaram eesti rahvuskultuuri levitaja Peterburi eestlaste hulgas üle 24 aasta oli 17. sept. s. a. Tartus surmale suikunud Eesti Kirjanduse Seltsi eluaegne ja asemikkude kogu liige Tõnu Riomar, kelle töödel-toimetustel Peterburis võivad olla vahest palju kaugeleulatuvamad tagajärjed eesti elu kohta, kui otsekohe igäühele silma puutuvad. Ta ei olnud seal küll ainuke haritud, kandev jõud, nagu paljud õpetajad teistes asundustes, kuid tal tuli selle eest peale oma otsekohe töö alaliselt osa võtta ka haritud jõudude koondamisest, organiseerimisest ja rahvuslikule tööle rakendamisest, mis ka ta on teeninud jäädava koha Peterburi eesti seltskonna rahvuskultuurilises arenemisloos ja jätnud kustumata mälestuse kaastöötajate südamesse -- nii Peterburis kui kodumaalgi.

Tõnu Riomar on peaaegu omal jõul ja visal edasipüüdmisel rabelnud välja kehvast talutarest ja omandanud võrdlemisi soliidse hariduse, mille samuti kui oma suure energia, loomulikud anded ja avara mõistuse rakendas ta ikka täielikult seltskonna teenistusse, nii et isiklikust elust ja enesele elamisest ei saa tema juures kõneldagi. Peterburi Eesti Jaani kirik, kiriku kool ja varjupaik oma avarate ruumidega oli sealsetele eestlastele ja nende ettevõtetele igatahes niisugune koonduspunkt, kus võis alaliselt ses keerus olev inimene täielikult ära uppuda, ilma et oleks ise seda märganudki. Nii oli lugu just Riomaridega, sest ka abikaasa võttis aktiivselt osa üldistest eesti seltskonna ettevõtetest, töötas koolis, oli varjupaiga naisjuhataja, majapidaja ja perenaine.

Sündinud 14. märtsil (v. k. j.) 1860. a. Kursi kihelkonnas, Puurmani mõisa Kaave renditalupidaja esimese pojana, sai Tõnu Riomar esimest õpetust emalt voki kõrval, nii et 10-aastaselt võis minna vallakooli, „raamat selge“ ja „peatükid peas“.

Mõisa renditalu pidaja elutingimused ei olnud sel ajal kuigi soodsad ja taluinimestel puudus veel tarvidusetunne lapsi vallakoolist kuhugi kõrgemasse kooli saata; siiski pandi Riomar vallakooli lõpetamise järel „koolmeistrite pealekäimisel“ Kursi kihelkonnakooli, mille kursuse ta kolme aastaga lõpetas. Arvesse võttes aga õpetajate ja kirikhärra nõuannet, teha Tartus Hollmanni seminari juures vallakooliõpetaja eksam, nagu seda olid teinud juba

Tõnu Riomar.

paljud Kursi kihelkonnakooli lõpetajad ja pärastki tegid, jäi ta veel aastaks kooli juurde ennast täiendama, kuid eksamile ei läinud, sest õppides tärkas tas tung — veel kaugemale jõuda. Elavaks eeskujuks sai naabritalu perepoeg, kes Tartu rüütelkonna (n n. saksa) seminari oli lõpetanud ja seisis nüüd sama seminari juures ametis.

Vanematelt nõusoleku saanud, asub Riomar 1878. a. alul Tartu, et seminari sisseastumiseks end ette valmistada. Siin tutvub ta mõne edasipüüdja noormehega, kes valmistuvad gümnaasiumi lõpueksamile, ja Riomariski tõuseb tung sama teha.

Algab kibe ja vaevarikas ettevalmistamine küll omal jõul, küll eratundide varal üksi ja ühes teistega, kusjuures tähtsamate õpiainete jaoks püütakse saada kõige paremaid õppejõude (keeltes näit. keeleteadlane Karl Masing, algebras ja geomeetrias J. Tülk jne.).

Ehk küll tööd hoolega tehakse ja edasijõudmine heaks tunnistatakse, ei jõuta kolme aasta jooksul kõigis õpiainetes siiski niikaugemale, et võiks eksami ära teha, eriti ladina ja kreeka keeles, mida nõuti sel ajal õige rohkesti; aga ligineb liisuaeg, mis kõik õppimislootused ähvardab purustada. Antakse nõu astuda loomaarsti-instituuti, kuhu võetakse vastu eksamiga ja nõutakse gümnaasiumi kuue klassi teadmisi. Sealt on lootust pärast ülikooli pääseda. Kuid just samal aastal kaotatakse valitsuse poolt loomaarsti-instituuti eksamiga vastuvõtmine.

Sõprade ja õpetajate nõu järele teeb Riomar viimaks 1881. a. sügisel Tartu gümnaasiumi juures algkooliõpetaja kutse-eksami ja võtab Tartu Jaani kirikukoolis õpetaja koha kuue nädalatunniga ja — ilma palgata. Vähemalt on nüüd lootus edasiõppimist jätkata, et ülikooli pääseda.

Vanemad ei suuda aga enam kodust abi anda ja seega on eratundidele kriips peale tõmmatud. On tarvis hoolitseda, kuidas ennast ära elatada. Tuleb teha mitmesuguseid kirjatöid, muu seas rikastada ka tolleaegse „Vanemuise“ repertuaari mõne palaga. Teisest küljest sunnib aga õpetaja-amet kasvatusteaduslike küsimustega rohkem tegemist tegema, neisse süvenema. Selleks pakub head võimalust koolijuhataja — praegu veel ses ametis — Fr. Raudsepa raamatukogu, rikas pedagoogilisest kirjandusest.

Pedagoogilisele tegevusele ikka enam ja enam andudes ja ülikooli pääsmise raskusi antud tingimustel läbi kaaludes jõuab Riomar lõplikule otsusele, et tuleb alustatud teed koolipõllul edasi sammuda ja loobuda muist kavatsusist.

Nüüd heidetakse „koolitarkuse“ tuupimine ja asutakse üldise silmaringi laiendamisele. Peale sellekohase kirjanduse lugemise kuulatakse muu seas hoolega professorite Teichmülleri ja Ohse filosoofia-ajaloo, Viskovatovi vene kirjandusloo, Schmidti loodusteaduslike ettelugemisi ülikoolis, võetakse osa dr. Hermannii selleaegsetest eesti keele kursustest ja omandatakse see aine põhjalikult (millega seletatavad mitmed pärastised kirjatööd eesti keele alal ajalehtede veergudel, üks muu seas iseraamatuna ilmunud, nime all „Eesti keel kõnes ja kirjas. Katse Eesti kirjaviisi uuel alusel korraldada“), õpitakse prantsuse keelt jne. Kuid laienev koolitöö kisub ta ikka enam ja enam oma külge,

ja Riomarist tõuseb enese aimamata tubli koolimees, nagu ta seda oma üle 40 aasta kestnud ametiajal igal pool on tõestanud.

Tartus töötas Riomar 1882.—1890. a. Jaani kirikukoolis, andes seal kõrval tunde ka Peetri kirikukoolis, ja 1890.—1893. a. Saksa Abiseltsi „Aleksandri“ ehk n. n. Oru koolis. Siis kutsutakse ta Peterburi eesti Jaani kirikukooli ja varjupaiga juhatajaks, kuhu ta 1893. a. lõpul asub ja kus siis ka oma elutöö korda saadab.

Peterburi eesti Jaani kirikukool asus esialgu veel väikeses, kitsas majas; uus maja oli aga juba ehitusel ja sai järgmisel õppeaastal valmis. Uutes avarates ruumides avaneb Riomaril laialdane tööpõld. Ja tõesti kasvab kool järjesti ja laieneb küll õppekava, küll laste arvu poolest. Et eestlastel ühtki omapärast kõrgemat kooli Peterburis ei olnud (sakslastel näit. olid oma kiriku-keskkoolid), oli Riomari püüd tõsta kooli nõnda kõrgele, et seal võis eesti lastele kaugelt rohkem pakkuda, kui seda tegid harilikud kirikukoolid.

See püüd ei jäänud ka Peterburi eesti seltskonna poolt vääriliselt hindamata ja kool seisis kõikide juures heas lugupidamises. Isegi paremate Peterburi saksa kirikukeskoolide õppejõud, kes eesti koolist tulijate peale esiti kõõrdi vaatasid ja neid oma õpilaste hulgas nõrgad arvasid olevat, pidid tunnistama, et asi on teisiti. Nii pääsid paljud selle kooli õpilastest sel ajal otsitavamatesse Peterburi kiriku-keskkoolidesse, mille kerge vaevaga ja heade tagajärgedega lõpetasid, tundes endid siiski olevat saanud eesti hariduse.

Siinkohal ei oleks üleaarune märkida mõningaid jooni tingimustest, milles Peterburi Ev. Lut. usu kirikukoolid töötasid ja kuidas tingimuste soodsusi kasutati — eriti Jaani kirikukoolis. Nimetatud koolid töötasid isesugusel seaduslikul alusel ja kroonu silm ning käsi inspektorite ja teiste ametnikkude näol nende sisemisse asjasse ei seganud. Sellepärast oli võimalik neis koolides ka õppekava omapärasemalt välja arendada ja selle järele käia. Muidugi olenes see väga palju kooli juhtivate jõudude tahetest, meelsusest jne. Et eesti Jaani kiriku ja kooli eesotsas juhtival kohal seisid mõlemal pool tuntud eestimeelsed mehed, dr. J. Hurt, pärast R. Kallas, T. Riomar, siis võidi seal igal ajal õige laialises ulatuses ja põhjalikult õpetada eesti keelt, kirjan-dust, ajalugu, laulu, mis oli paljudes kodumaa koolides ainult unistuseks või mida tehti, eriti linnades, õige puu-dulikult, olenevuses mitmesugustest asjaoludest.

Koolide ja õppetöö revideerimistki toimetati isesugusel alusel. Revideerijad valiti koguduse nõukogu poolt, enamasti Peterburi keskkoolides töötavaist eesti soost õpetajaist, ka vanemaist Kooli- (Hariduse-) seltsi õpetajaist, kes katsusid järele igas klassis iga aine, ja see kestis harilikult mitu päeva, kus siis ühise perena need päevad üle elati, mõtteid vahetati, arvustati, vaieldi. Tagajärjed anti kirjalikult teada koguduse nõukogule, kes need avalikult laskis teatada kirikus, ja avaldati isegi kohalikus eesti ajakirjanduses. Õpetajatele oli niisugune kollektiivne ametivennalik revisjon teatavaks traditsiooniks saanud, sellega arvestati, ja töö tagajärjed näitasid õpetajate kõige paremat püüdu saavutada oma töös häid tagajärgi, mis hoidis kooli õpetusliku tasapinna õige kõrgel. Samal kombel võtsid osa Jaani kirikukooli õpetajad omalt poolt ka Hariduseseltsi koolide revideerimisest.

1916. a. tekkis mõte arendada Jaani kirikukoolist keskkool. Selleks liitus hulk lastevanemaid ja endisi õpilasi „Peterburi E. Jaani Kiriku Kooliseltsiks“, mis pidi keskkooli ülevalpidamise mured oma peale võtma. Raskusi sünnitas esimeses joones muidugi rahaline külg. Kuid Riomar oli pidanud ju nii sagedasti oma koolile ja varjupaigale — eriti viimasele — toetust otsima näitemüükide, pidude ja lastekontsertide sissetulekust; ka nüüd loodeti pidude korraldamisega asjast üle saada, ja ega Riomar võinud ega osanudki nende pidude korraldamisel viimist osa etendada. Tagajärjed näitasid igatahes seda, et 1918. a. suveks oli valmis niihästi rahaline kindlustus kui ka õpilaste kompleks, ja sügisel oleks võinud keskkooli klassis töö alata. Kuid saatus tahtis teisiti. Sel ajal, kui Riomar kodumaal venna juures puhkusel oli ja haiguse tõttu sinna veidi hiljemaks jäi, võeti Nõukogude valitsuse korraldusel kool üle, tunnistati endised õppejõud lahtilastuks ja pandi omad mehed ametisse. Nõnda võis Riomar suurte lootuste asemel nüüd oma 24-aastast tööst ja vaevast kuulda ainult seda, kuidas kõik oli ühe kriipsuga hävitatud, ta ise ametist kõrvaldatud ja vaevaga teenitud kõige tarvilikumastki varandusest täiesti lagedaks tehtud.

Igatahes valus pidi see olema, mitmekordselt valus.

Tõnu Riomari tööd ja tegevust Peterburi eesti Jaani kirikukoolis jälgides ei saa tähele panemata mööda minna varjupaigast, mis asus kooli juures Riomaride hoolet ja juhatusel. See nõudis neilt vahest veel suuremat hoolt ja muret kui kool. Siin tuli olla juba täielikult isaks, emaks,

tuli kasvatada, õpetada, sööta, riietada, puhastada. Kuidas Riomarid selle ülesandega valmis said, selgub varssi.

Varjupaigas leidsid aset 40 last, kes olid osalt koguduse vaeslapsed, päratumad, ja peeti varjupaiga poolt täielikult üleval, osalt aga seal pansioni mõttes. Viimased olid peaaesjalikult väljastpoolt Peterburit eesti asundustest või kuski üksikult elavate eestlaste lapsi, kes olid siia toodud eesti kooli. Kui suuri ohvreid nõudis vahest rahvustunne vanemalt, näitab juhtumus, kus kaugelt Siberist (Irkutskist) tuuakse tütarlaps Peterburi Jaani kirikukooli ja varjupaika, kuhu ta jääb ilma kordagi koju pääsmata terveks kooliajaks, 6 aastaks, sirgudes täieks inimeseks ainult varjupaiga juhatajate Riomaride isalikul õpetusel ja emalikul hellusel ning hoolet.

Oli palju neid, kel ei olnud varjupaigast kuhugi minna, ühegi sugulase juurde sisse astuda ja kes elasid varjupaigas aastad läbi. Suvel kodumaale puhkusele tulles võeti see pere — oli õigus saada selleks erivagun raudteel — endaga ühes, elati Puurmanis või Laiusel maa-elu ja sõideti sügisel pealinna tagasi, värsked ja kosunud.

Sellestki selgub juba, missugune õhkkond valitses ses kasvatusasutuses, ja on mõistetav see südamlikkus, millega endised kasvandikud oma juhatajaid meelde tuletavad. Nii ei saanud mitmedki tagasi hoiduda, vaid pidid oma sisemisel sunnil, vaatamata kaugest maast, aja- kui ka ainelisest kulust, Riomari matusest osa võtma, et teda haul sooja sõnaga mälestada, kui oleks olnud ta neile oma isa.

See pole harilik nähtus meie igapäevases elus. Seda ei ole suutnud igauks ära teenida.

Mis küljest Riomari tegevus peterburilastelegi eriti silmapaistev oli ja mälestusse püsima jääb, kuuleme sealse praeguse õpetaja sõnadest, mis ta muu seas kogudusele lausub Riomari surma meelde tuletades (5. X. 1924):

„Riomar ei olnud mitte üksi hea õpetaja teaduste õpetamises, vaid ka kui tubli ja hea kasvataja, pedagoog, kes teaduste kõrval õppijat last hingeliselt harida ja heale teele juhatada püüdis.“

„Riomar kandis hoolt, et eesti lapsed suures Vene riigi pealinnas oma emakeele ja meelega juurde jääksid, neid eesti kirjanduse, eesti ajaloo ja eesti lauludega tutvustades.“

„Iseäranis pani ta rõhku eesti laulu ja laulmise peale. Meie meelest ei ole veel ununud, kui kenasti lapsed pidudel

ja jõuluõhtutel kirikus kui ingliskoor ilusasti ja armsasti tema juhatusel laulsid.“

„Varjupaigas oli Riomar hea isa, kes oma lastest ka suvisel puhkeajal lahkuda ei raatsinud, vaid need oma kodumaale alati ühes võttis.“

„Paremas meheas on ta oma jõu, aja ja teadmise meie koolile ja varjupaigale pühendanud, sealjuures oma vaeva eest vähese tasuga leppinud...“

Kuid Riomari tegevus ei piirdunud ainult oma kooli ja varjupaigaga. Me leiame ta „St. Peterburi Eesti Heategeva Seltsi“ ja „Peterburi Eesti Kooliseltsi“ liikmete hulgas aktiivses tegevuses. Viimase seltsi esimehena 1901.—1903. a. püüab ta kõike jõudu selleks kasutada, et lahkkelid ja soovimata vahekorrad nende kahe peaaegu ühes sihis töötava seltsi vahel kaoksid, veel enam — et seltsid ühineksid vähemalt suuremaiks ettevõtteiks, mis püüd lõpuks ka vilja kannab. Lepitakse kokku esiti ühise suurema laulukoori ülevõlpidamises (Riomar oli suur muusika- ja lauluarmastaja ja võttis ise laulukooridest aktiivselt osa). Küll kipuvad varssi lahkkelid head ettevõtet purustama, kuid Riomari soojal soovitusel saadakse siiski asja mõne aja edasi viia. 1907. a. ühinevad viimaks mõlemad seltsid üheks „Peterburi Eesti Hariduse Seltsiks“, mille tegevus ulatub juba kaugemale pealinna piire — teistesse asundustesse. Nii oli tal kubermangus mitu haruseltsi, tema juures teotses „Asunduste Osakond“.

„Peterburi Eesti Kooli- (Hariduse-) seltsi“ pea-ülesandeks oli Peterburis eesti koolide (neid oli viimati seitse algkooli ja kavatseti avada keskkool) organiseerimine ja ülevõlpidamine. Olles vahet pidamata (17 aasta jooksul) eestseisuse liige, võis Riomar kui vilunud pedagoog siin suuresti abiks olla ja oligi. Juba oma esimeheks olemise ajal hakkas ta korraldama seltsi koolide õpetajate omavahelisi koosolekuid, mis õppetöö peale muidugi ei jätnud oma mõju avaldamata.

Peale koolide oli seltsil ülevõl pidada oma vaeslaste varjupaik, mis teotses pärastpoole iseseisva osakonnana, mille juhtimisest võttis Riomar õige aktiivselt osa, olles varustatud kogemustega oma varjupaiga tegevusest.

Kuid mitte ükski juhtimist, vaid väga suurel määral vajasid varjupaigad ka ainelist kindlustust, nii üks kui teine. See saadi peaasjalikult pidudest. Ja seks otstarbeks pidude korraldamisest ja neile tegelikult kaasaaitamisest ei põrganud Riomar iialgi tagasi.

*

Igaüks teab, kui tähtis koht on kultuurrahvaste elus ajakirjandusel. See on osa meie igapäevasest leivast. Praegu ei oska meie elada ainsat päevagi ajaleheta. Ja kui vaatame tagasi oma hilisemasse minevikku umbes seitsmekümne aasta ulatusel, paneme tähele neid tegureid, mis meid on aidanud nii hiiglasammul tõusta ilma nimeta teo-orjast iseseisva riigi vabade kodanikkudeni, ei saa me kuidagi mööda minna meie ajakirjandusest, mis on seisnud oma suures enamuses alati ajakõrgusel ja hulkadele teed tähistanud. Kuid raskeid päevi on olnud meie ajakirjandusel läbi elada, eriti peale „punaseid aastaid“, kus ühelt poolt poliitiline surve paljudele suukorvi pähe surus, ajalehed seisma pani, teiselt poolt aga majanduslik külg palju muret sünnitas, sest jannseni-aegsest isiklik-perekondlikul alusel seisvast ajalehe toimetamisest ja väljaandmisest ei võinud enam juttugi olla. Nende ajalehtede nimede arv on leegion, mis meie kodumaal siis tõusid ja jälle vajusid.

Ka Peterburi eestlased ei saanud jääda ilma oma ajaleheta. Ühelt poolt pidi see olema teatavas mõttes a s u n d u s t e häälekandja, millel seisid suured ülesanded ees ja kaugeleulatuvad sihid silmis, teiselt poolt tuli tal tähele panna kodumaagi elu. Tõena tuli võtta, — seda tunti ja teati meie kodumaal ammugi, — et trükisõna pealinnas palju kergemini päevavalgust võis näha ja tal seal vabamad elamistingimused olid kui provintsis — Baltimaal, eriti veel, kui siin oli tegemist erakordsete seaduste ja määrustega. Sellepärast ei olnud Peterburis ilmuv eesti ajaleht ainult kohalise tähtsusega.

Ei saanud Riomar niisugusest rahvuskultuurilis-politilisest ettevõttest eemale jääda. Ühiselt teistega ta kavatseb, leiab mõtteid, õhutab teisigi. Kuid mitte ainult sõnadega, vaid teoga on ta asja juures. Pandib oma mõõbli ja väärtasjad panka, kui ettevõttele vaja laenu muretseda. Seda tuleb mõnel teiselgi teha. Aga asi edeneb.

Ajalehe väljaandmise mure võtab oma peale kirjastuse-osaühisus „Ühiselu“, mis Riomari aktiivsel kaastegevusel ellu kutsutud ja mille juhatusliikmena seisab ta ajalehele kui ka teistele „Ühiselu“ ettevõtetele õige lähedal. „Ühiselul“ on oma trükikoda ja raamatukauplus Peterburis. 1912. a. ühineb ta Tallinnaga ja tema väljaandel ilmuvad neli ajalehte peatoimetaja K. Pätsi juhtimisel: „Tallinna Teataja“, „Tallinna Uudised“, „Meie Elu“ (Narvas) ja „Peterburi Teataja“. Trükikoda viiakse siis Tallinna ja töötab seal praegu.

Et eestlastel Peterburis oli tegemist õige mitmesuguste vähemate-suuremate äriliste ettevõtetega ja ka ühissettevõteted vajasisid laenu, tunti seal elavat tarvidust oma rahaasutuste järele, nagu kodumaalgi, kus aastasaja alul hakkasid tõusma ellu mitmesugused eesti rahaasutused, mis olid palju laiemalt eesti seltskonna teenistuses, kui võõrad rahaasutused seni olid seda suutnud ja tahtnud teha, ja millel arvamata suur tähtsus meie kiires arenemisloos. Nii kutsuti Peterburis ellu kaks eesti rahaasutust: „Peterburi Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisus“ ja „Põhja Krediid-Ühisus“, ja Riomar oli siingi liige ja vaimline kaasa-aitaja, vähemalt ellukutsumisel ja mõtte algatusel.

*

Peterburi eesti seltskonnal on tulnud endistel aegadel mitmelgi korral valvel olla kodumaa ja rahva kasude eest, mis suurematele hulkadele tihti täiesti teadmatuks jäänud. Nii oli ka lugu, kui kurikuulsa Kasso järele Vene haridusministeeriumi etteotsa sai krahv Ignatjev, kelle ajal hakkasid ministeeriumis puhuma soodsamad tuuled — isegi muulastele. Saadakse mingisugusel teel teada, et ministeeriumis seisab ees nõupidamine, kellele muulaste-väike-rahvastest võib lubada esimestel aastatel koolis emakeeles õpetust anda. Tingimuseks on see, et sel rahval oleksid kõik eeldused asja otsekoheseks läbiviimiseks, teostamiseks. Silmapilk on saatkond koos, kel ülesandeks informeerida ministeeriumi, mis võivad eestlased sel alal ära teha. Tõenduseks kogutakse Jaani kirikukooli ja Riomari isiklikust raamatukogust kõik eestikeelsed õpperaamatud vanemast ajast kõige uuemani; need võisid pakkuda õige kujuka pildi eesti koolikirjanduse arenemisest ja seisukorrast. Ministeeriumi ametnikud, otse üllatatud sest, ei suuda uskuda, et see eestlaste juures võimalik. Raamatud jäävadki ministeeriumi, ja eestlased on isegi Vene haridusministeeriumi ametnikkude silmis kultuurrahvaste tasapinnale tõusnud. Luba kahel aastal emakeeles õpetust anda käis ka eesti koolide kohta.

Kahtlemata on meie iseseisvuse-loo revolutsiooni-aegses arenemiskäiguskil Peterburi eesti seltskonnal ja selleaegsetel sealsetel sõjaväelistel oma teened ja koht, ja siingi ei pääse me mööda Tõnu Riomarist.

Kui pärast märtsirevolutsiooni Vene Ajutise Valitsuse poolt luba anti rahvuslikele polkude asutamiseks, oli eestlastel esimene nõupidamine ses asjas Jaani kiriku koolimajas, kus palju räägiti poolt ja vastu.

Sest ajast peale sai Jaani kiriku koolimaja ja hoov kui mingisuguseks rahvaste rändamise peapunktiks või sõjaväe laagriks.

Kui sõjaväeliste poolt moodustati ohvitseride komitee, mis pidi eesti polkude vormeerimise asjus sammusid astuma, sattus sinna seltskonna-tegelasena ja seltside esindajana muude seas ka Riomar.

Sealsamas märtsi keskel ärapeetud seltskonna-tegelaste koosolekul, kus aru peeti poliitilise silmapilgu üle, võeti vastu otsus, et Venemaa olgu vabariik. Asutati „Eesti Vabariiklaste Liit“, mis pidi olema poliitiline tegur vastu võetud põhimõtete läbiviimisel. Liidu kassahoidjaks oli T. Riomar.

Ukrainlased korraldasid oma autonoomia saavutamiseks Peterburis meelevalduse ja kutsusid teiste rahvaste esindajaid enesega kaasa. Eestlaste esindajana oli teiste hulgas ka Riomar. Sealt tagasi tulnud ja ukrainlaste meelevalduse kordaminekuga täiesti rahule jäänud, tärkab Riomaride perekonnal mõtte, et mis oleks, kui eestlased samuti teeksid. Mõtte leiab elava vastukõla. Kavatsetakse see teostada, seda enam, et kodumaalt esitatud autonoomia-seadus ei liigu ega liigu: ei leia kinnitust. Eesti sõjaväelised, kes peavad Jaani kiriku kooli ruumides vahet pidamata oma koosolekuid, on asjast vaimustatud, aga kuidas oma väeüksusest sõjariistus ja täie varustusega välja pääseda, sest sõna on lausuda ses asjas polgukomiteedel. Siin annab „Eesti Vabariiklaste Liidu“ juhatus komiteedele sõjavägedes käsukirja (seal ka Riomari allkiri): Kõik eestlased-sõjaväelised sel ja sel ajal sinna ja sinna tulla täies varustuses. Kask on kask ja revolutsiooni-meeleolus tal suur mõju: igal pool ollakse sellega rahul, vastu ei juleta seista, ei osatagi seda teha.

Kui aga manifestatsiooni eelpäeval ühes revolutsioonilises „izvjestijas“ teade seisab, et eesti buržui organiseerib väljaastumist, tuleb korraldajail eesti kirikukooli „staabist“ päev otsa telefoni teel selgitusi anda ja „izvjestija“ valedet ümber lükata, kuni mõjub. Meelevaldus kujuneb suurepärase, mõjurikas, üllatav. Omavalitsuse-seaduse asi hakkab liikuma ja kinnitus tuleb juba kolmandal päeval.

Samas koolimajas organiseeritakse esimene eesti polk ja reservid; organiseeriv komitee elabki seal, tarvitades kooli ja varjupaiga ruume ka söömiseks ja magamiseks. Kooli juhataja oma perega on kui sõjaväe-laagris, kuid ollakse ülevas meeles, sest siin on käimas oma asi.

Nagu teada, pole enam Peterburit, pole Petrogradigi, on Leningrad, lagunev ja hukkuv. Pole seal enam endist eesti seltskonda, seltskondlikke asutusi, ettevõtteid. On ainult mõned riismed sest. Vaba Eesti kutsus ühed sealt oma hõlma, teised paiskas kommunistlik valitsus sealt tulema. Eesti võttis rõõmuga vastu oma pojad-tütred, kes teda ei olnud unustanud.

Ka Riomarid, kelle elutöö oli Peterburis nii halastamatult hävitatud, kelle varandus hoolimatult laiali pillutatud, pidid paljaste inimestena, nagu nad siia olid tulnud suvepuhkust pidama, otsima kodumaal tööd ja peavarju. Kui Tartu oli jaanuaris 1919. a. kommunistide võimust vabaks saanud ja koolid võisid jälle korralikku tööd alata, leidis Riomar omale Tartus, kus ta peaaegu 25 aasta eest oli juba üle kümne aasta koolipõllul töötanud, õpetajakoha — esiti endises kõrgemas algkoolis ja Noorsoo Kasv. S. tütarlastegümnaasiumis, 1919. a. sügisest peale aga H. Treffneri gümnaasiumis emakeele õpetajana.

Tartus tuleb alata Riomariil oma elujärje sisseseadmisega ja uue kodu loomisega täiesti otsast peale. Sealjuures on tal juba 37 rasket ja tervist-kurnavat õppetöö-aastat selja taga, peale selle viimsed sündmused. Juuksed on muutunud hõbedasemaks, sama lugu on habemega, aga Riomar on jäänud endiseks. Ei ole aega norutada ega minevikumälestusi kurtes meelde tuletada, vaid suur töö ootab tegemist; olud lubavad seda, aeg nõuab seda ja seisukord kohustab. Ei ainustki pessimistlikku mõtet, ei ainustki kahtlust parema tuleviku kohta, asub ta kohuse-truult ja sooja südamega oma suure ülesande juurde, muu seas vene-saksa gümnaasiumist tulnud noorsoole, keda Treffneri gümnaasium pidi nii suurel hulgal vastu võtma, eesti kooli kohaselt emakeelt õpetama, mis paljudele alles uus, harjumata, isegi vastumeelt. Oli ju teataval osal eesti seltskonnast sisse juurdunud väga kerge ja pealiskaudne vaade eesti keele ja selle õppimise kohta. Mis siis õpilastest rääkida.

Koolis oli valitsemas parajasti sõja-aegne ja „revolutsiooniline“ meeoleu; kord kannatas selle all palju, õppetöö samuti. Riomar ei kaotanud meelekindlust, vaid rahulikult ja asjalikult juhtis ta õpilasi teatud sihi — korraliku koolielu poole. Oma kohaste, läbikaalutud ettepanekute ja asjalikkude nõuannete läbi võitis ta kõigi, nii kooli juhatuse kui teiste kaasteenijate lugupidamise ja usalduse, oma südamlikkusega oli ta igaühele kõige kaunimaks sõbraks. Kus Riomar oli, seal mustadel muremõtetel maad ei olnud

— ka väga rasketel silmapilkudel; ikka leidus tee neist üle saada.

Riomariga koos oli kaunis elada ja hea töötada.

Ka Tartus ei saanud Riomar olla kõrval seltskondlikust tegevusest ja seltsielust. Ta oli siin — peale E. Kirjanduse Seltsi — H. Treffneri Gümnaasiumi Seltsi juhatuse liige, Tartu Eesti Õpetajate Seltsi ja Akadeemilise Emakeele Seltsi liige; viimase seltsi liikmena valitud (27. II. 1921) Eesti Kirjanduse Seltsiga ühise Nimede Muutmise Keskoimkonna liikmeks.

Ühistest ettevõtetest, näit. kuski esindumisest, pidude toimepanemisest, õpetajate omavahelistest koosviibimistest ja laulukooriks kokkuastumistest, eriti viimasest, oli Riomar alati ihu ja hingega osa võtmas.

Võib-olla ühel niisugusel juhul jäätanud teele kukkudes ja põrutades saigi ta algatuse, mis muutus lõpuks aastaseks raskeks põdemiseks ja viis ta varakult oma perekonna, töö ja sõprade keskelt ära kodumaa mulda magama.

Kodumaa muld on olnud Riomarile terve ta eluaja armas ning kallis ja ta pole keelnud oma jõudu ka selle harimiseks. Kuigi see on võinud sündida väikesel mõõdul, Riomari iseloomustuseks on sestki küllalt. Nii, saanud Saksa okupatsiooni ajal traditsioonilisel suve-vaheaegsel kodumaal-viibimisel okupatsiooni-aegselt Torma kihelkonna koolide korraldajalt kirikhärra Laasilt ettepaneku, võtta Mustvee keskkooli (Mittelschule) juhatuse oma peale, lükkab ta selle kategooriliselt tagasi, kuigi Peterburi elu uue võimu all ei ole enam kuigi soodus, ja asub suure hooga kodumaa soopinna kallale, seda hariima ja sigivamaks muutma. Terve suvi juuritakse, raiutakse, tasandatakse mätastest, põletatakse alet, ja sügiseks on mitu vakamaad kodumaa soopinda üles haritud, kõlvuliseks tehtud.

*

Riomari kirjanduslikust tegevusest ja produktioonist, mis talle ei olnud hoopis võõras, tuleb siin kergelt puudutades üle minna, sest et raske on tema töid, mis harilikult ajalehtedes ilmunud, leida ja kätte saada, peale mõne laulu (luuletuse) peajasjalikult J. Kappeli „Kooli laulmise-raamat“, kolm kevadelaulu ka antoloogias „Eesti luuleilm“ ära trükitud, paljudele kooliajast tuttavad, ja eespool-nimetatud brošüüri „Eesti keel kõnes ja kirjas“, milles ta soovib võtta tarvitusele enam foneetilistem kirjaviisi, ära näidates, kuidas see läbi viia. Selleks soovib võtta vokaalide teise vältel märkimiseks ühekordse tähe, katusemoodi

märgiga peal, õ, ä, ö, ü tähtedel all, heleda u märkimiseks y; konsonantide esimese välte märkimiseks, kus see puudub, suure tähe kuju väikese tähe suuruses, välja arvatud s ja h, sest neile vastaksid kerged (Riomari nimetus) z ja x. Keeld b d g kirjutada s ja h kõrvale kaotaks oma maksuse. Raamatu lõpul paar näidet selles kirjaviisis.

See ei ole ometi kõik, mis Riomar kirjutanud. Oma eespool-nimetatud järelhüüdes Tõnu Riomarile tema surma puhul toonitab Peterburi kirikuõpetaja ka muu seas: „Oma vabad tunnid tarvitas ta ikka kooli kasuks, kirjandust uurides, ise kirjutades ja tõlkides. Tema oli kirjameeste hulgas tuntud isik ja seltskonnas agar tegelane.“ — Et Riomari vabu tunde tööpoolest vähe üle jäi, siis võis ta kirjatöödele pühendada ainult niipalju aega, kui palju seda nõudis jooksev elu. Millegi suurema ja kaugeleulatuvama kallale asuda, selleks ei antud talle aega ega võimalusi. Et aga Riomari annet oli ja ta oleks võinud sel alal mõndagi ära teha, on kahtlemata õige.

* * *

Olen püüdnud anda T. Riomari elust ja tegevusest ülevaatliku pildi, kuid see pole kaugeltki seda, mis oleks võinud anda mõni teine, kel on olnud temaga pikemat aega kokkupuutumisi Peterburis. Usun, et üksikud konkreetsed juhtumused Riomari elust ja tegevusest võiksid anda palju suurejoonelisema ja mõjurikkama iseloomustuse temast. Üks asi on aga selge, et ei saa puudutada Riomari elu ja tegevust lahus tolleaegse Peterburi eesti kolonii rahvuskultuurilistest püüetest ja nende saavutustest; teisest küljest ei saa rääkida ka Peterburi (ja selle ümbruskonna asunduste) rahvuskultuurilistest, isegi rahvuspoliitilistest ettevõtetest ilma Riomari tööd ja tegevust hindamata. Siin võiks vist kerkida päevavalgele väga palju tarvilikku ja huvitavat, mis praegu vaka alla maetud, ja mõnegi tegelase tõsine rahvuslik töö ja vaev tuleks õigele hindamisele. Sellepärast peaksid küll endised peterburilased hoolitsema, et nende mälestused sealsest elust-olust ei vaibuks ega läheks kaduma.

J. Soll.

Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis.

(Esiloeng, peetud 16. X. 1924. a. Tartu Ülikoolis.)

Peale Eesti iseseisvaks saamist pandi ülikooli ümbermoodustamisel erilist rõhku n. n. rahvuslistele ainetele. Nende ülesandeks nähti eesti rahva omapära valgustamist ja kinnitamist. Ka rahvateadus, etnograafia, loeti rahvusliste ainete hulka ja leiti ülikooli uue põhikirja kokkuseadmisel tarvilikuks dotsentuuri asutamine selles aines. Kuigi põhikiri veel ei ole lõplikult kinnitatud, on dotsentuur eelarve-korras teostatud.

Aineline rahvateadus, etnograafia, on Eestis sõna tõsisem mõttes uus teadus. Uurimusi selt alalt on Eesti kohta ilmunud vähe. Meil pole sellepärast tegevuse algusel valmeid eeltöid, kokkuvõtteid, tulemusi, millega võiksime hiilgada. Meie töö vili on alles põllul, ja enne kui see saab küpseks ja korjatakse salvedesse, kulub veel aega ja läheb tarvis talgulisi, kes võimsalt tööst kinni haaraksid. Meie aine elab alles kevadet, aga lõikuse-aega võime ometi silmas pidada. Võime ja tulebki nüüd juba tähelepanu juhtida neile ülesandeile, mis ootavad siin etnograafia alal töötajaid.

Ülikooli uue põhikirja seletustes öeldakse, et asutava uue õppetooli kaudu peaks edendatama peaaesjalikult Eesti asjalise vanavara uurimist. Sellega on tahetud piirata töö-ala, mis muidu oleks liiga lai, ja koondada tegevust kõige tähtsama juurde. See muidugi ei tähenda, et teed mujale oleksid suletud. Minu arust peaks eesti asjalise vanavara uurimine siinsele etnograafia-teadusele esiplaanil olema ja vaimline rahvateadus, nagu rahva kombed, mis ka on tähtsad, alles teises reas küsimusse tulema. Aga olgugi et jääme ainelise rahvateaduse juurde, tuleb silmaringi teises suhtes laiendada. On vaja vaadet omast rahvast väljapoole suunata. Mõtlen eeskätt meie hõimrahvaid. Muidugi pole meil vaja hoolitseda Soome ja Ungari etnograafilise uurimise eest. Seda teevad kohalikud uurijad. Aga mõeldagu neid hõimrahvaid, kes kultuurrahvasteks pole saanud, kel siis endil pole tööjõudusid oma tarvis. Nende hõimrahvaste uurimine kuulub Eesti etnograafiale sama hästi kui Soome ja Ungari rahvateadlasele. Tähendab: ka rahvateaduse alal on Eesti kutsutud täitma aukohustust, mis kuulub temale kui kultuurrahvale. On ju meie hõimrahvaid seni etno-

graafiliselt kaunis vähe uuritud. Volga soomlastest teame väga vähe, ja päris patt, kui nõrgad ja vähesed on teated eriti meie kõige ligemaist väikesist hõimrahvaist. Mis on seni kirjutatud liivlaste, ingerlaste, vadjalaste ja vepslaste etnograafiast! Isegi Vene Karjalat tuntakse puudulikult. Seal on siis avarad töö-alad, mis ootavad. Usun, et kui väravad Venesse kord avanevad, on ka Eestil innukaid noori jõudusid, kes lähevad tundmata maid valutama eesti etnograafia teadusele. Jõudu mööda võivad nad ulatada oma tööd ikka kaugemate hõimrahvasteni. See on tulevikupilt, mille teostamine ei ole väljaspool võimaluste piire.

On kindel, et hõimrahvaste uurimise võtmine teises reas Eesti etnograafiade eeskavasse ei tähendaks tsentrifugaalset jõudu nende töös. See ainult annaks tööle laiema ja kindlama aluse. Pealegi võiks seega kaudselt selgust muretseda nii mõnessegi asjasse. Meie, soome sugu rahvad, oleme ju pikad ajad olnud eriti slaavi mõju all. Mitmele poole on selle aineid tunginud. Ja, pandagu tähele, need on avaldanud end tihti eripoolel ühel viisil. Ei ole vaja rohkem seletada, mispärast slaavi etnograafilist mõju uurides seega ei tuleks piirduda ainult ühe rahvaga, vaid arvestada ka teisi. Mainitagu ainult näitena seda silmatorkavat sarnasust, mis valitseb Setumaa ja Karjala ehituste vahel. Küsimuses ei ole muidugi algsoomeline sarnasus, vaid hilisemad laenud, ja nimelt venelaste poolt. See on ainult üks näide. Võib leida ühiseid vene mõjule põhjenevaid jooni isegi Volga soomlaste ja setude ehitustes.

Üldse on need asjad, mida leidub etnograafilistes muuseumides, noored. Nii võiks E. R. Muuseumis oleva vanavara ea keskmiselt arvata umbes 75-aastaseks. See on muidugi õige ümmargune arv. Kuid sellest hoolimata, et üksikasjad on noored, võivad nende tüübid päranduda õige kaugesse aega. Teoreetiliselt võttes ei peaks seega võimatu olema meie hõimrahvaste vanavaras leida nähtusi, mis on otsekoheses geneetilises ühenduses meie omadega, mitte siis hilisema aja laenud ühisest võõrast allikast. Teiste Läänemere soomlastega puutub Eesti vanavara palju kokku. Neid kokkupuutumisi kõiki ei või panna vene vahetalituse arvele. Neis peab olema ka algupäraselt ühist. Isegi kaugemale küünivad mõnede nähtuste juured, nagu võrdlev keeleuurimus on selgeks teinud ja nagu seda etnograafiliste tähelepanude abil võib kinnitada.

Igatahes saab siis hõimrahvaste etnograafiline uurimine tooma Eesti rahvateadusele mitmesugust kasu. Sel-

lest voolavat otsekohest kasu mõeldes tuleb positiivsete tulemuste kõrval hinnata ka neid — negatiivseid tulemusi, mida on võimalik saavutada, kui võrrelda eesti vanavara tervikuna Venes elavate hõimrahvaste omaga. See võrdlemine annab tunnistust, et vene mõju nimelt Eesti vanavaras ei ole väga suur. See on vähem kui näit. Vene Karjala vanavaras, vepslastest ja vadjalastest rääkimatagi.

Aga ma lubaksin omale veel tõlgendada nõuet, et õppe- ja teaduslik töö etnograafia alal Eesti ülikooli juures peaks edendama peaaesjalikult Eesti ajalise vanavara uurimist. See nõue ei tähenda, et oleks võimalik ükskõikselt suhtuda mujal Euroopas rahvateaduse alal tehtud ja tehtavasse töösse ning selle tagajärgedesse. Muidugi on meile hädatarvilik võõrasmaa uurimusi silmas pidada, mitte ainult meetodi õppimiseks, vaid ka oma vanavara õigeks hindamiseks. Ilma laiemate võrdlemisteta jääb nii mõnegi nähtuse algupära hämaraks ja selle kultuurilooline tähendus tundmatuks või valesti arusaaduks. Võrdlemine naaber- ja kaugemal elavate rahvaste vanavaraga sellevastu laiendab silmaringi, hoiatab enneaegsete väidete tegemise eest, võimaldab tungida nähtuste algjuurtesse, seletada asju, mis muidu oleksid mõistatused. Lubatagu märkida üks väike näide sellest, kui valgustavad võivad kaugel meist tehtud leiud olla meie kultuuriloole.

Zürichi muuseumis (Landesmuseum) on mõned sõrmpaksused kokkurullitud kasetohu-jupid, mis on leitud Helveetsia vai-ehitustest ja päranduvad kivi-aega. Nende tohurullide tähendus oli kaua lahendamata. Aga pärast pandi kuskil Hispaania mahajäänud nurgas tähele tohurullide tarvitamist küünalde asemel. Nüüd oligi seletus käes. Vai-ehitustegi tohurullid on olnud küünlad. Pärast saadi teada, et ka Posenis on vanasti tarvitatud tohtküünlaid. Tohtküünal on valmistatud kastes tohurulli rasva või linaõli sisse. Nende teadete põhjal on vahaküünalt tähendava soome *tuohus*-sõna algupärane mõiste päevselge, kuigi meil seni puuduvad otsekohe sed teated tohtküünalde tarvitamisest Soomes. Pandagu ka tähele, et Saaremaal ja Muhus tulusel käimist, s. o. kaiapüüdmist tule paistel ahingaga, nimetatakse *tõzel* või *tuossel* käimiseks. Et traditsiooni järele tuluse tuli tehti ikka tõrvastest, tunnistab see keeleline tälestusmärk ning eelnimetatud välismaa etnograafilised paralleelid, et ka tohu valgustust varemini on tarvitatud seesugusel juhtumusel.

Teatavasti käsitleb rahvateadus laiemas mõttes kõike, mis mõni etniline ühik ainelisel või vaimlisel alal on

looned. Ka rahva kombed, elutarkus, vaimusünnitused, nagu rahvaluule, loetakse rahvateaduse valdkonda kuuluvaiks. Sakslased nimetavad rahvateadust selles laias tähenduses nimega Volkskunde. Aga imelikul kombel tarvitavad sakslased seda nimetust ainult Euroopa rahvaste kohta. On küsimus väljaspool Euroopat elavast rahvast või inimeste rühmast, siis tarvitatakse nimetusi etnograafia ja etnoloogia. Eelmine tähendab teatava etnilise ühiku monograafilist, enamasti kirjeldavat uurimist, kuna etnoloogiaga mõistetakse võrdlevat uurimist, mis ei peatu ühe või kahe määratud etnilise ühiku juures, vaid valib üle terve maakera omale tarvidust mööda materjali, püüdes leida inimliku kultuuri algarenemise üldseadusi.

See asjaolu, et sakslased seni tarvitavad erinimetust Euroopa rahvaste ja erinimetusi eksootsete rahvaste vanavaraga teotseva uurimise kohta, põhjened vananenud vaatel, mille järele Euroopa rahvaste kultuur oleks midagi päris omalaadilist ja n. n. loodusrahvaste kultuurist ääretult kaugel. Praegu on ka Saksas tähele pandud, et asjalugu ei ole ometi nõnda. Nähakse, et oleme lugemata kultuuriliste sidemete kaudu ühenduses loodusrahvastega. (ehk nagu polaarrahvaste kultuuri uurijana tuntud dr. A. Byhan mineval suvel minule ütles: „Meil on loodusrahvaid Euroopaski“). Saksa etnoloogilised muuseumid (Museum für Völkerkunde), milledest Euroopa rahvaste vanavara seni on olnud välja tõrjutud, hakkavadki praegu moodustuma selle uue vaate järele. (Head eeskujuga näitab Hamburgi muuseum, kus ka primitiivse kultuuri tooted eripoolt Euroopat aset on leidnud. Otsustavat sammu on võtmas ka Leipzigi muuseum, kuhu muu hulgas Eesti asju püütakse muretseda.)

Soome rahvateadlased on, mitte rahul olles Saksas seni maksvate nimetustega, hakanud tarvitama etnograafia nimetust ainult asjalise vanavara uurimisele, olgu uuritav objekt kus tahes. Etnoloogia on jäänud nimeks üldisele rahvateadusele.

Ametlikult kinnitades nüüd asutatud rahvateaduse õppekohale etnograafia-õppetooli nime on Eestis seega asutud Soome seisukohale. Eelantud seletusi silmas pidades tähendab etnograafia siin siis sedasama kui Soomes: see on asjalise vanavaraga teotsev teadus, niihästi kirjeldav kui ka võrdlev.

Vaadelgem selle järele lühemas perspektiivis etnograafilise uurimise sisu ja sihte Eestis ligemal ajal. Seega paljastuvad mõned üldist laadi eri-ülesanded.

Olgu uurimise otstarbeks käsitleda objekti deskriptiivselt või võrdlevalt, mõlemal juhul on esimeseks kohuseks materjali kogumine ja selle hindamine. Õieti algab materjali hindamine juba seda kogudes. Juba kogumine nõuab kriitilist arvustust ja asjatundmist. Ilma selleta saab tarvituskõlvulise materjalikogu asemele teadete hunnik, mis võib küll olla suur, aga mitte rahuldav, mitte kaugeleki lõplik. Sellesse on kuhjatud kõrvalise tähtsusega andmeid, aga jäetud olulise tähtsusega asju arvestamata.

Vaatame seejärel tarvitada olevaid allikaid. Need on kahesugused: vahetumad ja kaudsed. Eelmistesse kuuluvad muuseumide kogud ning kõik see, mida uurija ise koha peal tähele paneb. Viimasesse rühma jälle langevad teiste tehtud või teiste suust kuulnud kirjeldused. Õnneks võib E. R. Muuseum pakkuda etnograafilisele uurimisele suurt teisendite tagavara, mis mõnedel aladel võib tarvidust enam-vähem rahuldada. Aga nii ohtralt ei ole variatsioone kõikidest asjadest. Seesugusel korral on kergesti üldistamis-hädaoht varitsemas. Pealegi on alasid ja asjaolusid, mida muuseumi kogud sugugi ei või valgustada, näit. ehitused, söögimajandus, suuremalt jaolt põllumajandus jne. Neil aladel on juba kirjeldusi rahva suust ülestähendatud andmete põhjal hakatud tegema, mille abil olemasolevad augud täidetak. Kuid seda tööd pole veel küllalt tehtud, vaid seda tuleb täie jõuga jätkata. See töö, mis siin ligemal aastail ees seisab, ongi suurelt osalt tooresaine kogumine edaspidistele uurimustele ning selle kõrval sihtide ja ülesannete selgitamine ning kindlakstegemine.

Mis on siis meie uurimistöö ülesanded? See on niisugune küsimus, mida ei ole kasuta ikka uuesti ja uuesti üles seada, sest selle küsimuse vastus on väga arenemisvõimeline. See vastus peaks küll olema suurtes joontes määratud, aga selle üksikasjaline sisu võib muutuda, mitmekesistuda, rikastuda ikka selle teadmiste-tagavara kvantiteedi ja kvaliteedi järele, mis meil on käsutada.

Mis oleksid siis need peasihid, mille tähe alla võiks Eestisse otsekohele puutuva etnograafilise uurimise koondada?

Sean need järgmiselt üles:

1) Ühtlase, võimalikult terve kirjeldava esituse loomine Eesti asjalisest vanavarast.

2) Tüpoloogiliste tunnismärkide määramine ja tüübi arenemise jälgimine tähtsamais rühmis.

3) Tähtsamate asjade ja tüübiliste teisendite maateaduslise levimise määramine Eestis ning etnograafiliste kultuuri-piirkondade kindlakstegemine.

4) Sugulussuhete määramine Eesti ning naaber-rahvaste asjalise vanavara vahel.

Esimese sihi tähendust pole vaja ligemalt kommenteerida. Ütle mata on selge, et seal seisab veel pikk töö ees, enne kui võimalikuks saab ühtlase kokkuvõtte tegemine Eesti asjalisest vanavarast terves ulatuses.

Mis puutub tüpoloogilise arenemise jälgimisse tähtsamais rühmis, palun tähelepanu juhtida sellele vaheldustungile, mis on nii omane eriti rahvakunstile. Kõige pealt need asjad, mille juures rahva kunstilise loomise võime on vabalt võinud ainet kujundada, kus siis tehnika või praktilised nõuded ei ole takistanud, seal sünnib kergesti tüübi arenemist, vähehaaval muutumist, üleminemist. Mida laialisemad teisendite tagavarad on uurimisel kasutada, seda rohkem eeldusi on tüübi arenemist jälgida. Näit. kannud, mida E. R. Muuseumis on 1305, pakuvad selleks mitmekesise võimaluse. Koonlalaudu on meil vähe, kuid ka neist harvadest võib tüpoloogilise seeria või rohkem seesuguseid kokku seada. Selle alguses seisab kedrapuu otsast lõigatud konarlik paks lauatuukk ja lõpul ainult vineeripaksune mitmesuguste kujutustega perforatsioonid puulõike kunstitoode. Selle äärjoonte kuju on ometi sama, mis seeria algusel.

Kuna minu eesmärgiks ei ole seekord esitada tulemusi, vaid ainult üksikute näidete abil valgustada neid sihte, mida taotleb etnograafiline uurimistöö, ei ole tarvilik tüübiseeriast pikemalt jätkata. Mainitagu ainult, et eriti eesti väljaõmblused pakuvad häid võimalusi tüübi muutumise jälgimiseks.

Selle vastu ei leidu kaugeltki kõikides rühmades eeldusi tüpoloogilise arenemise uurimiseks. Aga sealgi, kus puudub tüübiseeria seadmise võimalus, esineb tihti lahku minevaid vorme, mille olulised tunnismärgid tuleb kindlaks teha. Nii on meil näit. eritüüpe pesukurikaid. Nii lihtne asi kui siin ongi küsimuses, ei ole selle tüübid ometi ikka juhuslikud, vaid sagedasti traditsionaalsed, kultuuri loolised, mida tunnistab muu seas nende maateadusline esinemine enam-vähem kindlail aladel.

Sellega olemegi jõudnud järgmise punkti juurde, mis puutub Eesti asjalise vanavara maateadusesse. Nagu varemini öeldud, tuleb määrata tähtsamate esemete ja tüübiliste teisendite geograafiline levimine Eestis. On see

tehtud, osalt muuseumi kogude, osalt koha peal toimetatud järelepärimiste abil, jääb järele vaadata, kas vahest eriliste asjade esinemise valdkondade rajad ei lange kokku. On asjalugu nõnda, siis on sellega tõendatud etnograafiliste kultuuri-valdkondade olemasolu. Kas etnograafiliste valdkondade piirid langevad kokku murdepiiride, geograafiliste ja varemate administratiivsete piiridega, see on jälle huvitav eriküsimus.

Et meie asjaline vanavara on osalt ainult kohalik, see on silmanähtav. On ju suur hulk nähtusi, mis esinevad ainult osas Eestis. Nende hulgas võib olla niisuguseid, mis on varemini olnud ülemaalsed, kuid pärastpoole kohati jäänud tarvitusest ära ja säilinud ainult teatavais piirkondades. Nii ei tunta uhmrit enam igal pool. Teiselt poolt on aga ka sääraseid objekte, mis kindlasti kunagi pole olnud ülemaalsed. Viimaste hulka kuulub triibuline seelik, s. o. seelik mitmevärviliste kitsaste piki-triipudega. See on vallutanud pea terve maa, aga Setumaal, Muhus ja paiguti Saaremaal pole sel kunagi jalaset olnud. Käised, mille all tuleb mõista mingist peenemast valgest riidest tehtud ning väljaõmmeldud või pitsilise all-äärega naiste pihariiet, on eeskätt Põhja-Eesti nähtus. Saaremaal käised ometi ei esine. Lõunas ulatub piir pea Lõuna-Eesti murdepiirini. Osalt samasugune ekspansioon on pottmütsil. See nimi kuulub naiste mütsile, mille tunnismärkideks on kumer lagi, kõva pappvooder, selle peal vatt ja ületõmbeks harilikult siidriie. Pottmütsi sugulased on Saaremaa pinnmüts ja mõnedes kihelkondades Pärnumaal esinev kabimüts, mida mõlemat iseloomustavad järsud küljed, tasane kabjamoeline lagi ja voodripapp. Ja veel üks näide mainitagu! Isegi nii tühisena paistev asi kui vööde narmad on kultuurilooline tunnismärk. Suurtes joontes võib ütelda, et Põhja-Eestis palmitseti vööde narmad kokku, Lõuna-Eestis olid need lahtised.

Neljanda sihina eesti etnograafiateadusele nimetasin sugulussuhete määramist Eesti ning naaberrahvaste asjalise vanavara vahel. Seda veetlevat ülesannet võiks teiste sõnadega väljendada nõnda: tuleb katsuda võimalust mööda kindlaks teha vöörad elemendid eesti vanavaras ja teiselt poolt kõik see, mis on oma. Ka laenudes on võimalik omapärasest leida, kui nimelt laen ei ole piinlik koopia, vaid läheb eeskujust lahku.

Enne kui see vööra ja oma eraldamine võib eduga sündida, tuleb võimalikult hästi tunda eriti naaber- ja

hõimrahvaste vanavara. Kahju, et sinna ette kerkivad suured takistused. Sel alal on olemas kirjandust liiga vähe. Rootsi muuseumimees N. Lithberg, kes toonitab üld-euroopalise võrdlusmaterjali suurt vajadust etnograafilise uurimisele, jätkab: „Kes ei taha ise otsida asju üles erimuuseumidest Euroopa mandril, ei saa kuigi kaugele, sest seni ei ole etnograafilist materjali peaaegu sugugi avaldatud“ (Rig 1918, lhk. 3—4). Kõige pahem, et seda ei ole küllalt kogutudki.

Võetagu näiteiks Eesti lõunapoolsed naabrid Latvia ja Leedu. Kahjuks pole Latvias energilist ülemaalist korjamist seni ette võetud ja nüüd on see juba liiga hilja. Õnneks võib pastor Bielensteini suur ja eriomane teos läti puuriistadest osalt kõrvaldada Riia etnograafilise muuseumi puudulikkust. Aga Leeduga on lugu palju pahem. Leedu vanavara on küll Vilnos, Kaunases, Königsbergis, Varssavis ja Berliinis, aga kokkuarvatult nii vähe, et see võib pakuda Leedu etnograafiast ainult mõned õige silmapaistvad jooned. Kuivõrt Leedu on Petrogradis esindatud, on minule seni tundmata.

Läti ja Leedu vanavara tundmine oleks meile õige tarvilik nende balti kokkupuutumiste jälgimiseks, mis keeliste andmete järele algasid juba algsoome ajal, aga jätkusid kuni hilise etnograafilise ajani. Nagu keelilisi laenusid tehti mõlemilt poolt, nii on kahtlemata ka kultuurlaenusid niihästi võetud kui ka antud. Mida ligemale tulakse praegusele Eesti ja Latvia piirile, seda rohkem lootusi on märke leida kahe naaberrahva vahelisest akkultuatsioonist. Ma ei korda siin keelilisi laene, mida Thomsen ja Ojansuu on tõendanud, kuigi mõnedes sõnades peitub kahtlemata mälestus kultuurlaenust. Nimetan mõnda rinnastust, milleks andis mulle põhjust külaskäik Riia muuseumis. Need rinnastused tunnistavad kokkupuutumist üle praeguse riigipiiri.

Juba õige vana eelajalooline ühine pärandus on mõned metall-ehted naiste riietes. Kuramaalt Goldingi ümbrusest on saadud mõned etnograafilised suurrätikud, n. n. *villainē'd*, mis on rikkalikult ehitud pronksspiraalide ja ripatsitega. Jäänuseid samasuguseist ehteist sisaldavad E. R. Muuseumi etnograafilised kogud Lõuna-Eestist. Küsimuses olevad eesti ehted on kuulunud *sõuke*-nimelisele piklikule villa-sele suurrätikule, mida naised talvel on tarvitanud seeliku asemel, keerates selle omale puusade ümber. *Sõukse* värv on must nagu Goldingi villainelgi. Setu- ja Võrumaal on musta *sõukse* asemel kantud valget villast riiet, n. n. *kõri-*

kut, mida jälle ei saa jätta rinnastamata mõnede läti vil-
lainetega vastavat värvi. Ka Lõuna-Eesti puusapõlled sini-
sest, rohelisest ja kollasest värvist komponeeritud mustri-
tega viitavad Läti poole. Läti algupära on vahest ka Tar-
vastu tanu eesääre punane kiri, mis kannab nime *maal*
(~läti *mala*). Sellest on tuletatud isegi verb *maa-*
lima: tanu äärt kirjama. Juba Heikel tõendas, et eesti
prees, tähendab lainelise äärega hõbedane naiste rinnanõel,
on läti algupära. Otsekohehes ühenduses on kahtlemata
ka eesti rahvalauludes nimetatud hõbedast *rinnalehed* ja
vastavad rinnaripatsid lätlastel. Samuti on eesti kinnastel
ja vöödel sugulussuhteid läti omadega. Ühised mõlemail
rahvail on edasi valged tuttmütsid punaste kirjadega.

On loomulik, et kõiki sarnasusi ei või otsekohehesse
ühendusse seada. Läti vanavara on kahtlemata vastu võt-
nud väliseid mõjusid samadest võõraist allikaist kui eesti.
Selle asjaolu arvele peab vist lugema triibulised seelikud
Eestis ja seal, niisamuti plisseeritud ehk kurrutatud see-
likud. Paralleelseid nähtusi võivad olla ilma kontsata
sukad Setu- ja Kuramaal, edasi Nicesi kihelkonna punane
lai seelik, mis palju tuletab meelde Mustjala oma, edasi
tikkimise tehnika ning värvid (punane ja sinine) Kuramaa
villainetel ja mõnede Saaremaa kihelkondade tanudel.

Nagu keeleteadusel sagedasti raske on lahendada, kas
mõni noorem germaani laen on võetud eesti keelde saksa,
taani või rootsi keelest, nii on asjalugu ka rahvateaduses.
Nagu keeles, võib oletada ka vanavaras taani laenu ometi
haruldusteks. Rohkem on mõjunud saksa ja rootsi. Saksa
võimupidajate tahtele on ohvriks langenud eesti vanem
ehitusstiil. Eesti rahva jõukusele, mis paistab hilisema
raua-aja ehetest, tuli Saksa valitsusega lõpp. Ajalooliste
aastasadade asjaline kultuur tunnistab suurest kehvenemi-
sest. Aga ei või salata, et saksa mõjul oli ka positiiv-
seid külgi. Seisis ju mõisnikkude endi huvides mõningaid
uuendusi kodustada. Vana-aegsed algelised ketramisabi-
nõud ja primitiivsed kangasteljed, mida on säilinud Soo-
mes, on siit ammu kadunud. Ainult värten on paiguti
püsinud pea meie ajani, ometi ilma suurema tähenduseta.

Saksa mõju uurimist raskendab Saksa kodumaaliste
rahvateadusliste muuseumide puudulikkus. Saksamaal on
pandud suuremat rõhku metsikrahvaste kui oma maa talu-
poegade asjalise vanavara päästmisele. Teisiti on selle-
vastu Rootsis, kus on võrdlemiseks tarvisminevat materjali
küllalt olemas. Käsitavad ju Nordiska Museet'i kodumaa-
lised rahvateaduslised kogud umb. 150 000 asja.

Minule paistab, et rootsi osa eesti vanavaras on eriliselt suur. Seda võib kõige rohkem märgata saartel ja Läänemaa rannikul, mis ongi loomulik. Iga kord ei ole kerge attesteerida, et laen on otseteed saadud Rootsist, sest Soome on ju võinud olla vahemeheks. Teatavasti on Soome lahe kaudu olnud ajaloo jooksul elav läbikäimine soomlastega.

Aga võetagu asja valgustamiseks mõned näited etnograafilistest nähtustest, kus Rootsist mõju võib arvata leitudvat. Võib kaunis suure julgusega ütelda, et Eesti vanavarale nii omases põletusornamentikas on rootsi mõjul suur teene. Ennem Rootsist kui Saksast on edasi mõned valgustusriistade tüübid, kahe kahaga lusikad, nõõri keerutamise konksud putketaolise käepidemega, mille sees konksu vars keerleb, edasi südamekujulised sõled, hiiu pruutide kroon (*säpel*), Mustjala abude *malid* ja vahest veel mõned muud Mustjala naisülikonna osad. Edasi tõendavad rootsi mõju mõned iseärasused eesti õllekannudel. Soomest või Rootsist pärit on vaalimiskurikad, mil ei ole käepidet otsas, vaid pealpool. Soomest on nähtavasti n. n. *linaketramis-nuiad*. Suure kultuuriloolise tähendusega on küsimused, kas harkader ehk n. n. „seanina-ader“ ja kütise tegemine on Rootsist toodud. Saaremaa äketele leidub sugulasi Rootsist. Edasi on sugulust eesti ja rootsi naiste käsitöödel. Mainitagu eriti Põhja-Eesti tanude ja käiste lillekirjad.

Ja lõpuks Vene! Kordan veel, et Vene mõju ei ole siin kaugeltki nii suur kui väiksemate Läänemere soome rahvaste seas, kellele see on olnud veel palju rohkem lahti. Võrreldes läänega tähendab ida Eesti asjalises vanavaras seega vähe.

Teatavasti on olnud Vene mõju kaua-aegne. Keeleliste kriteeriumide põhjal on võidud tõendada vanu kultuurilaene slaavlaste poolt Läänemere soome rahvastele. Etnograafia võib neid keelelisi tõendusosi osalt toetada. Aga sealgi, kus keeleuurimus vaikib, võib võrdlev etnograafia sihile viia. Harkader on meil kahtlemata slaavi algupära. Lääne-Euroopa seda ei tunne. Vene vahetalitusel on eesti vanavarale pärandunud suure viulipoogna kujuline riist villade kraasimiseks, eestipärase sõnaga *vatkumiseks*, n. n. *semme-puu*. Nimetatud riista tarvitavad ka Aunuse karjalased, vepslased, sürjänid ja tseremissid. Kõige idapoolsem koht, kust selle olen üles tähendanud, on India ja läänepoolsem punkt Tirool. Et vahemaa liiga pikana ei paistaks, olgu

veel juurde lisatud, et semmepuu on tuntud ka Turkestanis ja Balkanil. Väga laiale, kuid mitte nii laiale ulatuv etnograafiline nähtus on *kupuliud*. See on ümmargune liud, mille keskel on samast tükist väljatehtud väike kausike. Eestisse on *kupuliud* tulnud Venest, järeldades selle leiukohtadest. Vene poole viitavad edasi varreta pannid ja nende tõstmiseks tarvitatud pannirauad Ida-Eestis, edasi üks kooditüüp Lõuna-Eestis jne.

On tarbetu rohkem näiteid ette tuua. Need, mida olen esitanud, on ainult mõned paljude hulgast, mida nüüd juba võib arvesse võtta. Selle lühikese ettekande raamides olen rohkem püüdnud tähendada neid piire, mille sees etnograafiline uurimine Eestis minu arust eeskätt peaks liikuma, ja neid sihte, mida ta peaks püüdma saavutada. Uurimistulemuste esitamine kuulub pärastisele ajale.

Kas läheb korda etnograafilise uurimise kaudu eesti omapära valgustada? Ma ei kahtle ses sugugi. Vanavara on kuulunud eesti rahva muistseile põlvedele, kes on sellele palju iseenesest annud. Ka võõras on rahva käes sagedasti muutunud omapäraseks. Peaaegu kõigel sel, mida rahvusmuuseumi etnograafilised kogud sisaldavad, on eestipärane ilme.

Need kogud on suured, on haruldased. Kui me võtame arvesse eesti rahva väiksust ja teiselt poolt kõiki neid hiiglakogusid vaimlist ja asjalist vanavara, mis siin on korjatud, siis paistab meile seni tehtud töö selle õiges väärtuses. Au eesti vanavarale ja sellele isamaalisele suurtööle, mis selle päästmises on tehtud!

I. Manninen.

Mägede rändamine.

Vanade eestlaste arvates võisid looduse kinnistooted tarbekorral liikuda, järved ja puud asukohta muuta, aga isegi mäed endiselt paigalt teisale rännata. Järvede ja puude rändamisest olen varemini kirjutanud (vrld. Eesti Kirjandus 1920, lhk. 305—317 ja lhk. 321—332 ning Eesti mütoloogia III, lhk. 44—48); seekord natuke mägede rändamisest.

Kuna järvede rändamise puhul selgesti koha muutmise põhjus nimetatakse, tavalisest vee solkimine või järve õige nime puudus, ei rõhuta rahvaluule mägede rändamise põhjust mitte nii selgesti. Tihti jääb see hoopis

hämäraks; nagu mingisugune deus ex machina paneb äkisti mäe asukohta muutma. Enamasti antakse mõista, et seesugune asukohta muutnud mägi olnud mingisugune püha paik, ohvripaik, millele mõnikord küllalt ohvrit pole toodud. Näib, kui seda ka otsekohe ei öelda, et mäevaim, mäehaldjas säärase vähese lugupidamise üle pahandub ja selles tujus mujale kolib, lootuses, sealt enam austamist leida. Peeti ju vanasti mägesid ja hiisi peale muude ohvripaikadeks. Mäe rändamise puhul toonitatakse vahel, et hiis ja mägi rändavad mõlemad üheskoos, nõuavad seega mõlemad rohkem austamist, suuremat ohverdamist. Kuna järvede rändamine eesti rahvaluules tavaline nähtus on, ei või me sama ütelda mägede kolimisest uude kohta; seda juhtub palju harvemini. Vesi igatahes ei ole järvepõhjaga nii kindlas ühenduses kui mägi ennast kandva maaga; seepärast võib järv hõlpsamini teele minna kui mägi.

Katsun alamal neid teateid kokku võtta, mis ma eesti mägede asukoha muutmise asjus rahvaluulest olen leidnud.

Suure-Jaanis Vastsemõisa Põhjana küla juures olnud muiste Sammu järv. Selles järves pesnud korra keegi naisterahvas närusid, järve ligidal künnud aga naisterahvas Ann härgadega. Nagu järve vee roojastamisel tavalisesti, sünnib ka siin: järv vihastub, pilv viib järve mujale. Selle asemele toovad aga härjad järve ligidale mäe ühes hiiega. Hääl hoiatab kündjat: „Eest ära! Hiis tuleb!“ Ann ei pane aga hoiatust tähele. Mägi ühes hiiega langeb Anne peale ja matab ta enese alla. Sest saadik kannab mägi Annemäe nime. Hiies kasvanud pühad männid, millele muidugi ohverdatud. Kui korra keegi pühi hiiepuid raiub, jääb raiuja pimedaks (vrld. Kodused jutud 10; J. Jung, Muinasaja teadus II, lhk. 224). Nagu näha, katsuti Suure-Jaanis Annemäe pühadust sellega seletada, et mägi ühes hiiega nii-ütelda taevast tulnud, just kui muhameedlaste kaaba. Nimi Annemägi juhib meid aga alles ristiusu ajast nime tekkimist otsima, sest ega paganad ju Anne nime ei tunnud.

Lelle Hiiekõnnu hiemägi tuletab tekkimise poolest elavalt meelde Annemäe tekkimist. Hiiekõnnu hiemägi kohal puudunud vanasti mägi. Korra künnud Kastna küla põllul neli meest härgadega. Korraga tõusnud põhja poolt must pilv ja hääl hüüdnud pilvest: „Alt ära, hiis tuleb! Alt ära, hiis tuleb!“ Mehed ei hoolinud hoiatusest. Ei tulnud ainult hiis, vaid hiiega ühes mägigi, mattes enese alla neli meest ja neli paari härgi.

Puuduvad teated, kust hiis ühes mäega tulnud. Kastna küla ja ümbruse elanikkudele sai hiis ja mägi pühaks ohvripaigaks. Seal jäänud koguni 7 paari härgi mäe alla (Oma Maa III, lhk. 102; Hurti vanavara-kogu 8°, XXX, 207).

Rakvere valla hiiemäe tekkimise lugu ei erine kuigi palju eelmistest. Elanikud pesnud Tõrma küla all puhtaveelises jões määrdinud pesu. Sellest vihastunud järvehaldjas; pilv tulnud, kiskunud vee enesesse ja viinud ära Kuusalu Kahalasse; seal saanud veest Kahala järv. Tõrma küla juurde tulnud aga hiiemägi, mille eel sikk käinud ja elanikke hoiatanud: „Põgenege, põgenege, hiis tuleb!“ (J. Jung, Muinasaja teadus III, 169—170). Hiiemägi on umbes paarkümmend silda kõrge ja tiinumaa suurune. Puuduvad teated, kas Tõrma küla elanikud hiiemäe eel jooksva siku hoiatust tähele on pannud. Nii-sama jääb ligemalt ära määramata, kust see hiiemägi Tõrma küla juurde tulnud.

Veega ühenduses seisab ka Ohekatku hiiemäe tekkimise lugu. Kohalikud elanikud roojastavad ühtelugu Ohekatku järve. Vihastudes kutsub järvehaldjas enesele pilve appi; pilv viib järve mitu versta eemale. Kuna elanikud äraviidud järve asemelt veel asjata kalu otsivad, kuulukse korraga hüüdvat häält: „Eest ära! Hiis tuleb!“ Ja juba näikse kaks mõirgavat härga lähenevat, kes eneste taga hiiemäge lohistavad, millel kaunid hiiepuud sahisevad. Endise järve asemel seisatavad härjad hiiemäega; härjad kaovad, mägi püsib. Hiis pühitseb endise roojastatud koha; kohe hakkavad elanikud hiiele ohverdama (minu Eesti kohalikud muistejutud, nr. 8).

Ambla Karkuse hiiemäe tekkimise lugu ei seisa, niipalju kui mul teateid, veega mingisuguses ühenduses. Karkuses igatahes puudunud muiste mägi. Korra heina-ajal tõusnud suur kõuepilv, lähenenud Karkusele ja hääl hüüdnud pilvest: „Hoidke eest! Hiis tuleb! Hoidke eest! Hiis tuleb!“ Hoiatust kuuldes põgenenudki heinalised. Alanud hirmus sadu. Teisel päeval heinamaale minnes ei leidnud heinalised enam endist heinamaad eest, vaid heinamaa asemel leidunud mägi hiiega (Hurti vanavara-kogu 4°, XIII, 179). Hiies hakanud Karkuse elanikud, kes ei teadnud, kust mägi hiiega tulnud, ohverdama käima ja mäe pühaks pidama. J. Jung tunneb küll Karkuse hiiemäge soos, mäe mitu versta pikaks nimetades, aga ei tea ta tekkimise kohta midagi lähemat (Muinasaja teadus III, lhk. 39). Kuna mujal mäe tulekut tavaliselt nähakse, sünnib see Karkuses suure saju pärast nii-ütelda nägemata.

Saaremaa Karja kihelkonna hiimäest teatakse selle endist ja praegust asukohta. Hiimägi olnud seal enne Hiieküla juures. Kuid seal annab jällegi vesi hiimäele põhjust kohalt lahkumiseks. Naine kallanud pesuvett hiietamme kännule. Sellest pahandunud Taara — nii öeldakse Saaremaa üleskirjutuses; peaks vist olema hiis ise, hiis muidugi elavana mõeldud. Igatahes tõusnud hiietamme reostamise järel sealne hiimägi hiietammega ehk tammedega üheskoos taeva alla ja rännanud Karja kihelkonda praegusele asukohale. Hiieküla kohta öelnud Taara: „Rahvas on paha!“ Selle ütluse peale hakatud küla, mille juurest hiimägi lahkunud, P a h a l a külaks kutsuma. Pahala väananud rahvasuu hiljemini P a h i l a k s, missugust nime küla alles praegugi kannab (Eesti Kirjameeste Seltsi kogu 4°, V, 15). Praegusel kohal pidanud kohalikud elanikud hiimäest ja hiiest enesest palju lugu. Teadmatuks jääb, kas sel hiimäel ainult üks hiietamm oli või leidus seal rohkem hiiepuid.

Natuke teissugune on Tori hiiesaare tekkimise lugu. Öieti ei või ma seda mäeks arvata, sest et ta saare nime kannab, aga et ta veest hulga kõrgemal seisab, esineb ta oma kohast ometi nagu küngas. See leidub P ä s t a l e küla all Irvi talu kohal jões, umbes poole vaka-maa suurust ala sügavast veest enese alla võttes. Rahva-jutu järele paigutunud see saar ennemalt Tori Ore küla all jões, aga tüdinud mingisuguse põhjuse pärast ära seal olemast. Puuduvad teated, kelle määrusel härjad tulid ja saare Ore küla alt ära praegusele kohale vedasid (J. Jung, Muinasaja teadus II, lhk. 70). Igatahes sai hiiesaar oma tammedega praegusel paigal kuulsamaks hiieks, kus kuni uuema ajani käidi ohverdamas ja palumas. Meie ajal on tammed sealt ammu kadunud; tammede asemel kasvab seal veel leppi, mida enam ei austata.

Tori mõisast umbes kolm versta allpool jõe ääres oleva hiimäe endist asupaika ei määrata enam kindlasti, teatakse aga, et ta praegusele kohale rännanud. Endisel asupaigal olnud ta igatahes palju suurem. Endisest hiimäest tõusnud osa mingisugusel, praegu mitte enam tuntud põhjusel taeva alla ja läinud praegusesse kohta. Tulekul hüüdnud hääl taeva all: „Hiis tuleb! Hiis tuleb!“ (vrld. Hurti vanavara-kogu 4°, XXI, 503). Puuduvad teated, kas praeguse hiimäe kohal inimesi ees viibis ja need eest ära põgenesid. Rahvasuu teated kõnelevad küll mäe rändamisest, aga et hääl hiit nimetab ja mäge ennastki hiimäeks nimetatakse, tuleb oletada, et

mäel on hiis leidunud ja see hiis enesele paremat kultusepaika ihanud.

Kõik need mäed on nii-ütelda kas mingisuguse kõrgema olevuse tehtud või aga looduse salapärase vägede mõjul asukoha muutnud. Peale seni nimetatud mägede tunneb rahvasuu veel mägesid, mida inimeste, isegi loomade tooteks tuleb lugeda. Küsimusse tuleb siin peasjalikult Kalevipoeg, kelle tegevusel mõnedki mäed ja künkad tekkinud. Tuletan kõige pealt meelde Kalevipoja sänge; peaaegu igaühest neist kõneldakse, et Kalevipoeg valmistanud nad enesele magamiseks (vrđl. Eesti Kirjandus 1924, lhk. 143—153, lhk. 202—210). Niisama arvab rahvasuu künkaid ja mäeseljandikke Tallinna ja Võru vahel Kalevipoja tööks. Kalevipoeg tahtnud teed teha, võtnud selleks suure liivakoti selga, lõiganud kotile väikese augu põhja ja lasknud sealt liiva tee tegemiseks välja variseda. Paraku voolanud kotist liiva väga ebatasaselt, siia vähe, sinna liiga palju. Kuhu liiga palju voolanud, sinna tekkinud künkad ja seljandikud. Niisama tekivad Kalevipoja liivakandmisest Kuusalu linnamägi ja mitmed seljandikud maal ja meres. Laiuse linnamägi saab alguse sellest, et Kalevipoja katkine kuuehõlm laseb liiva seest välja voolata. Kuremägi tekib järve kaevamisest, Prossa järve äärsel mäel kannab vägimees jälle vastupidiseks otstarbeks kokku. Munamäe moodustab vägimees kokkukuhjatud sambla-hunnikust. Veel mõne muugi künka rajab Kalevipoeg.

Kalevipojale ei anna Kalevi naise järel. Nii näiteks kõneldakse Kalevi naisest, et see Martna kihelkonnas Ahni (?) küla juures oleva linnamäe põllega kokku kannud.¹⁾ Vanapagan tahtnud uuele mäele enesele ühe öö jooksul linna ehitada, aga enne kui töö oleks kuigi kaugele edenenu, laulnud kukk. Kuke laulu peale põgenenud vanapagan ega jätkanud hiljemini enam tööd.

Aga isegi loomad astuvad maastiku muutmisel tegevusse. Kalevipoja hobusest näiteks kõneleb rahvasuu, et hobune kammitsas olles ennast huntide vastu kaitstes tagumiste jalgadega nii palju mulda ja liiva kokku pillus, et sellest Emumägi tekib. Kuid kõik sarnased mäed ja künkad oma tekkimisega ei kuulu selle kirjutuse raamidesse, mille otstarve on kõnelda ainult asupaika vahetanud mägedest.

Lätlastelt olen ainult ühe muinasloo tabanud, mis meie rändavaid mägesid meelde tuletab. Praeguse Dahrs-

1) E. Laid, Eesti muinaslinnad, lhk. 76, ei tunne niisugust linnamäge, küll aga Ehmja linnamäge.

nizas-kalnsi kohal oli enne tore loss, kuid vanapagan või mingi muu vaim vihastus selle lossi üle ja viskas suure mäe selle lossi peale (Lerch-Puschkaitis, Latweeschu tautas teikas un pasakas V, 391; F. Bienemann, Livländisches Sagenbuch, 89).

Eesti mägede rändamine seisab kaudses ühenduses suurema veekoguga. Enamasti igal pool, kuhu tavalisest hiiega varustatud mägi rännanud, leidus rahvateadete järele järv, harukorral jõgi, mille vett ümberkaudsed elanikud küllalt pühaks ei pidanud, vaid roojastasid. Roojastamisest pahandatud järv lahkeb endiselt asupaigalt. Mitte igasse kohta, kust järv eest rännanud, ei tule mägi hiiega asemele, küll aga mõnesse kohta. Näib, nagu tahaks püha mägi ühes hiiega elanikkude süüd lepitada roojast kohta pühitsedes või veel õigemini elanikkudele paremaid usundilisi kombeid õpetada. Ei osanud nad veehaldjat küllalt austada ega vett puhtana, pühana pidada, oletatakse neil niipalju usundilist arusaamist leiduvat, et nad hiiele rohkem lugupidamist avaldavad ja pühal mäel hiiele ohverdades süüd lepitavad. Selleks avaldub neil seda suurem võimalus, et püha mägi ühes hiiega endisele süütegemis-kohale ilmub ja lähedalolemisega ümbruse elanikkudele head juhust pakub ohverdamiseks, mille kaudu ju paha saab heaks muuta ja ähvardavat hädaohtu kõrvaldada. Enam kui hiis üksi, peavad püha mägi ja hiis üheskoos rahvast ohverdamisele kutsuma.

M. J. Eisen.

Ääremärkused J. Jõeveri kirjatööde nimestikule.

Eelmises numbris olen J. Jõeveri kirjatööde hulgas nimetanud ta „Õnneotsijad“ ilma ilmumisaastata. Lugu on nimelt nii, et ma kuskilt nimetatud raamatut kätte ei saanud. Kust küsisin, seal vastati, et meil niisugune raamat puudub. Sel ajal, kui J. Jõeveri elulugu juba trükimasinast läbi käis, juhtusin Tartus 1902 K. E. Sööti juures ilmunud J. Saare „Õnneotsijaid“ nägema. Selle raamatu autor on just J. Jõeвер. K. E. Sööt seletas, J. Jõeвер kavatsenud „Õnneotsijad“ pseudonüüm J. Saarlase nime all välja anda, kuid korrektuuri lugemise ajal tõmmanud ta „-lase“ maha; nii jäänud pseudonüüm J. Saar järele.

M. J. Eisen.

Kirjandusline ülevaade.

Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestused.

Noor-Eesti kirjastus, Tartu, 1924. 173 lhk.

Vana aasta lõpp on meile kinkinud selle väärtusliku raamatu. Vana „Tuuletallaja“, kelles kirjandusearmastaja ilma suurema vaevata ära tunneb A. Kitzbergi, meie parema näitekirjaniku ja külajuttude vestja, ulatub oma mälestustega tagasi meie ärkamis-aega ja sealt edasi kuni Eesti iseseisva vabariigi päevadesse. See on ajajärk Eesti elus, mis eestlastele tähtsam on kui mitmed aastasadajad keskaja pimedust ja orjastust. Ärkamisajast vabariigini, teorjusest iseseisvaks rahvaks Euroopa kultuurilises rahvasteperes — see on otse pead-uimastav edu umbes 60 aasta jooksul. Tulev põlv saab huviga uurima selle edu juurteajamist ärkamisajast, vabadustaimetärgkamist, kiiret kasvamist õite puhkemiseni. Tal saab aga poole kergem olemas seda teha, kui mitmed neist õnnelikust kaas-aeglasist, kes selle aja läbi elanud, tulevatele põlvele materjale kirjallikkude mälestuste näol järele jätavad. Ajaloo kirjutamiseks on see aeg meile praegu vahest liiga ligidane, aga materjalikivikesi selle ajaloole annavad säärased mälestused, nagu „Tuuletallaja“ omad, rikkalikult. Nendest intiimse elu lehekülgedest ilmub see sisemine jõud, need ajavad tegurid, mis ajalugu teevad, kui nad tulevatele põlvele tõtruult edasi antakse. Ja seda on vana „Tuuletallaja“ teinud.

Memuaari- ehk mälestustekirjandus on üsna iseäraline kirjandusharu, millest meie siamaale nii vaesed olime. Ta on ajaloo ja ilukirjanduse vahelüli; headel memuaaridel on mõlemist midagi küljes, kui ka nende autor otse ajalugu ei tahtnud kirjutada, vaid ainult lihtsalt jutustab, mis tema läbi elanud, mõtelnud, tunnud selles ümbruskonnas, millesse elu teda paigutanud. Et see jutustus A. Kitzbergi sulest mitte kuiv kroonika ei ole, vaid tükk kirjaniku silmaga nähtud elu, see teeb raamatu ühteviisi heameelega loetavaks laialisele publikumile kui ka ajaloolasele. A. Kitzberg on oma kirjanduslisele tegevusele selle raamatuga uue väärtusliku külje juurde loonud ja meil jääb ainult soovida, et tema sellele noorpõlveajale veel usinasti jätku juurde annaks kuni tänase päevani.

„Tuuletallaja“ on sündinud Halliste Laates Puldre talu kandi-mehe pojana. Isa oli enne mõisas teeninud, siis selle kandikoha mõisa küljest saanud, mille eest ta nädalas mõisale kaks teopäeva tegi. Kuuest lapsest, kes vanematel sündisid, jäid kolm poega elama: Aadu, Jaan ja August. Esimesest sai hea tisliter, teisest väga lugupeetud vallakooliõpetaja, kolmandast — Augustist — lugupeetavam eesti kirjanik. Et August vendadest palju noorem oli ja vanemaid aegu arusaamisega vaadelda ei suutnud, siis laseb ta oma mälestustes üldise ilusa ülevaate teorjuse ajast anda vanema venna Jaani ja vana peremehe Peeter Liebus'e poolt, missugustele kirjeldustele ta oma mälestused jätkab.

Liigitav on see lugeda praegusel põlvel, kuidas vanal ajal kitsalt ja lihtsalt elati, kuidas püsivalt vaevaga haridusevalguse

poole püüti ja saadi, kuidas pärisohti hakati ostma ja sellega ise-teadlik ja vaba talupoja-seisus loodi, mis kõige meie kultuurilise ja majanduselu alusmüüriks sai. Ligemat selgitust on selles just Hal-liste mulgil võimalik anda, sest seal algas pärisohtade ostmine ja abjakate väljarändamine ka teistesse maakondadesse, iseäranis Tartumaale, põhja poole Pärnumaale, isegi Eesti ja Pihkva kubermangu, kust viimasest kohast ja ka mujalt Abja mehed isegi suuri mõisaid ostsid, millest nüüd mõned, nagu Panikovitsi ja Laura (omanikud olid Peterson ja Sari), Eesti külge on tulnud.

Kuidas varakult pool vaeslapseks jäänud noorem vend, meie kirjanik, isaga vanema venna Jaani juurde esiti Niitsaadu, pärast Pöögli koolimajasse kolis, seal isa maja pidades põldu haris, poisike õppis, vennale abikooliõpetajaks sai, pärast kihelkonnakohtu notaariks jne., — kõike seda loeb tänane inimene nagu huvitavat romaani. Seal ilmub meie tolleaegne haridusline elu, vallaomavalitsusline, iseäranis aga meie mõisnikkude-aegne kohtukord. Ülihuvitavad on mälestused „Tuuletallaja“ notaaripõlvest Rannamõisas (Kodaveres), Pornuses ja Abjas. Et kihelkonnakohtunikud tol ajal enamasti rüütlimõisate omanikkude seast valiti, siis annab see notaariuse-aeg meile ka kena ja ümmarguse pildi meie Lõuna-Eesti tolleaegsete mõju-meeste, mõisnikkude elust. Lood Abja vanaparuni elust ja kohtumõistmisest on otse klassikalised omal alal. Muidugi on need üksikud tüübid — ja peab ütleva, võrdlemisi vabameelsete ja heasüdamliste mõisnikkude kujud, kellega „Tuuletallaja“ on kokku puutunud. Tallinnamaa haagikohtunikudest saaksime muidugi sootu teise pildi, niisamuti ka osalt Liivimaa sillakohtunikudest. Kuid ka nende heatahtlikkude inimeste toimimine kohtumõistmise alal on huvitav; ta näitab, kuidas see asi oli üldiselt viletsasti organiseeritud ja kohtu headus ja halbust täielikult ära rippusid kohtunikkude isikust. Seal oli võrdlemisi hea asjaajamine ja täielik kohtupidamis-fars ühte-viisi võimalik.

Kõige selle ärkamisaja tõusvas keerus, kus võimalik oli 100 rublaga suuri karjamõisa-sarnaseid talusid ja paari tuhandega vaeseks jäänud rüütlimõisaid omandada, mida kirjaniku ümbruse abjakad ka südilt tegid, näeme Kitzbergi vennakseid üsna teisale tüüriivat kui esimeses joones varandusi püüda. Nad „ajavad ilu taga“: istutavad oma kooliaias puid ja lilli, meisterdavad ilusaid mööbleid, loevad kirjandust, õpivad keeli, käivad õnnetundes esimesel laulupeol, sobitavad tutvust meie esimese suure politikamehe C. R. Jakobsoniga jne. Ja jäävad sealjuures ilma taludeta ja mõisateta — just nagu Schilleri luuletaja Zeusi maa jagamise puhul. Nad on rahva vaimutõusu pioneerid, kes selle eest hoolitsevad, et üldine rahvaluu progress ei upu mitte ainult iseenesest nii tarvilikku materjalsesse kultuuri, vaid et materjalselt tarvilisele alusele üles seatakse ka kõrgemale paistvad tähised.

Soovime sellele heale raamatule veel rutulist jätku. Äratagu ta ka kaasaeglaste memuaaride kirjutamisele, et meie suurest ajast õige pilt jääks tulevatele põlvetele. Sedamoodi sigivad meile järkjärgult traditsioonid, täishinnaline minevik, mis kultuuriliseks ja poliitiliseks edasirühkimiseks nii hädapärast tarvilik.

A. Jürgenstein.

Juhan Jaik: Rõuge kiriku kell.

Luuletusi 1918—1922. „Leelo“ kirjastus Tallinnas, 1924. 54 lhk.
Hind (100 marka).

1.

Eesti luule on üle jõudnud oma hoogsamast haripunktist ning on laskunud kiires korras kõige madalamale tasapinnale. Kui möödunud aastal veel ilmusid viis luuletuskogu, kaks tuntud ja kolm tundmata nimedelt, siis on tegemist tänavu (senini) ainult ühe luuletuskoguga, ja seegi algaja poolt. Millest see, on teadmatu nii nende ridade kirjutajale kui vist muilegi. Arvamine, nagu oleksid arvustajate kurtmised luule-
rõhkuse üle mõjunud luuletoodangu vähenemiseks, ei ole siin asjakohased. Nii tundlik pole olnud eesti luule kunagi! Põhjusti tuleb otsida sügavamalt.

Kõnelda Juhan Jaiki üle, see tähendab pajatada Võrumaast, selle metsist, mägedest. Jaik on seotud orgaaniliselt oma kodukohaga, nagu mõnigi poeet enne teda. Võrumaal on nähtavasti imelik veetlus ja külgetõmbavus, mis suudab panna mõtlema enese peale ka kaugemalolijaid ja vanemaid inimesi. Meil on ju teinegi samane poeet-kirjanik — Arthur Adson, kes luuletab ja kirjutab proosat ikka Võrumaast, oma sünnimaast.

Juba Jaiki teose pealkiri „Rõuge kiriku kell“ ning tema esimene ja viimne luuletus kogus näitavad, et Jaik laulab „Võrumaast“:

Mu hällipaik, mu kodu, Võrumaa,
Sa mägede ja laulu kodupaik,
Mu laul on sulle, teisiti ei saa!
Me jääme ühte — Võrumaa ja Jaik.

(„Võrumaa“)

Jaiki luuletusis on tunda niivõrt võõrast mõju, kui peitub seda kahes mainitud luuletuses. Esimeses valitseb adsonlik hell ja õrn toon, pisut küll vallatavam kui Adsonil, selgus ja plastikkus, teises taotleb Visnapuu „Kodumaa laulu“ oodilist paatost, tundmust ja rütmi.

Kuid selle järel algab valdkond, kus Jaik on takistamatu ja piiramatu ainuvalitseja. Need on tutvustused, pajatused oma kodukoha ümbrusest, tuttavaist metsadest, metsaveerudest, pedakapaludest, liivrandadest, heinamaadest, kevadest, suvest ja talvest, mille silmapiiril asub igavene mustav Munamägi. See ei ole lai liikumisringkond, kuid on seda elavam ja huvitavam. Jaiki loodus ei ole elutu, vaikne, vaid temas on oma oluline hingetõmme: „Norskas unen kuusik, norskas laan.“ On kõikjal tegemist ikka hääldamistega — norskamine, murdumine, prigin-pragin. Ikka ümbritseb sind mingi nägematu, ent siiski elava olevuse ilmutus. „Kostin kaugelt öela naer ja kõha“ („Nägemus II“).

Sellega jõuamegi Jaiki peapunkti, ta kõige ehtsama ja värskema ala — loodusemüstika ja fantastika juurde. Selles liigis on pakkunud ta oma kõige suuremad saavutused: „Kodumets I“, „Muinasjutt talve tulekust“, „Õöteel“. „Nägemus“ I j. t., mis kõnelevad Jaiki nägemusrikkusest, erksusest, õnnestunud sõnastusest ning kergest humoristlikust meeoleolust. Siin on tõusnud Jaiki nägemus kõrgema, kunstilisema väljenduseni. Et sonett „Kodumets I“ on kõige parem töö terves kogus, siis esitan selle siin täielikult, näitena Jaiki kõrgemast saavutusest.

Tean metsi sügavaid, tean suuri laani,
Kun kuusesambad pilvi toetavad,
Kuldkäbivihma alla poetavad

Ja oksad kõrgelt ulatavad maani.
 Kun õitsvad sõnajalad õöl vaid Jaani,
 Kui haavalehed müha koetavad
 Ja mändi ladvul tuuled soetavad
 Kui salakutsuva vile jumal-Paani.
 Ja sääal on metsavaimu koduase,
 Sääal jaaniussest hiilgab rohelsammai,
 Kui tõrvikmiljonitest surnuhavval.
 Ei muid ma sinna vii, ei võõraid ligi lase;
 Sääal vestlen mina vaid, me sõbrad truud,
 Öö, metsvaim, mina ja ei ühtki muud.

Seda luuletust eelistan ma kõige enam ta õige sonetivormi tabamise pärast (Jaikil on palju sonette, ent kõik jäävad sellest kaugele maha, nagu näeme hiljemini), kuid teisena avaldab luuletaja siin kokkuvõtte oma fantastilisest minast: „Öö, metsvaim, mina ja ei ühtki muud.“

Luuletused „Muinasjutt talve tulekust“ ja „Õooteel“ on otse jätkuks toodule. Siin tutvustab Jaik meile vaime, sortse, kes istuvad kartulikuhja otsas või põgenevad okste pragisedes kuke laulu eest. Fantastikasse kuuluvad veel: „Painaja“ ja „Kodumets II“. Esimene on saavutanud oma headuse painajaliku hirmu ja valdavuse edasiande pärast. Painajat pole näha, ent kõik tunnevad teda, aimavad ta lähedal-olu: penid, kikkad ja kassid. See on õudusevaim, mis lööb „maa päält hamba pilve kinni“. Ning „Kodumetsas II“ siud kerrakerind, rästikud ja siilid ning männid on palukavartes vahil, kurjastades, kaheldes ning kartes.

See on sama ilmastik, millest vestab Jaik „Võrumaa juttudeski“, mis hiljuti ilmunud ning millele joonistanud kunstnik Viiralt tabavad fantastilised ilustused.

Teine liik tähtsamaid luuletusi, milles ka häid asju, on looduslaulud. Need on enam kirjeldavad, segatud küll isikliku tundega, ent mitte nii otsekohesed ja lüürilised. Paremad on „Kevväi“ I ja II, võrumurdelised sonetid, milles avaldub juba taluümbruseline miljöö, mitte enam nii algupärane ja eht, siis veel rida sonette, juba kahvatumad: „Vever more“ I—VI, läbi imbunud lahkumishärdusega. Loodusluule hulka kuuluksid veel kaks tertsiimi (ainsad sellelaadilised) „Pühapäev“ ja „Lahkumine“; esimene üllatab oma vulgaarse naturalismiga, teises on ära peidetud lahkumise resignatsioon ironilise muige taha.

Leidub veel mõningaid seda liiki luuletusi, ent mõõdugem neist ja puudutagem Jaiki luule kolmandat elementi — „Sõjasonette“ ja „Hunti“, mille heroiline paatos on paisatud esile mõistuslisest inspiratsioonist. Selles avalduks Jaiki filosoofia, suhtumine kaasaega. Nii „Sõjasonetes“ kui „Hundis“ heliseb hässitus: tapa! murra!...

Imelik — inimsuse murdmist, eitust tõlgendavad pessimistid, aga Jaik kui optimist vallandab ülistuslaule sõjale! See on ikka selle ilma seadus, et jõulised ja aktiivsed on valmis võitlema, kuna nõrgad anuvad kaastundmust!

Kuid tahame uskuda, et see pole Jaiki tõeline tundmus, see on nii rohkem pinnapealne, kuna enam võiksimе usaldada ta ükskõikset ja enesega rahulolevat väljendust luuletuses „Pühapäeval“.

Ei taha olla põrgun, taevaalen,
 Ei ülista ma seda, teist ei nea,
 Ma igäihe näkku süütuil silmil kaen...

Nii rahu jumalal ja minulgi nii hea.

Kui saaksime lõpetada seni-õelduga, siis peaksime tunnistama Jaiki kahtlemata teretulnud poeediks, kuid et me peame jätkama kirjutust, ja see paljastab Jaiki nõrgemat külge, siis on lõpp-otsused juba veidi teissugused.

Ei saa mööduda ääremärkuste tegemisest Jaiki luuletuskogu värsitehnilise külje kohta, sest selle puudulikkus torkab eriti silma. Näib, et Jaik on teinud siin üle jõu käivaid pingutusi, valides oma kujufiluste ja meeleolude väljendusvormiks soneti, mis on kõige nõudlikum ja suurimat virtuositeeti vajav luulevorm. Tal on selles kogus 17 sonetti, mis moodustab tervelt poole kogu luuletusist, kuid neist on vististi ainult üks korda läinud; see on „Kodumets I“, mille avaldasime eespool.

Nagu teame, vajab sonett kõige pealt puhtaid, ühesuguseid riime, ent riimitunne on Jaikil kahjuks arenematu. Olen üksikasjaliselt läbi vaadanud iseäranis ta sonetid ja pean tunnistama, et tulemus on halba kuulutatav. Jaik teeb täiesti vigaseid riime, ja kui taotlebki vahel näiliselt puhtaid vorme, siis on need saavutatud peamiselt üleskistud käände- ja pöördelõppudest. Näib, nagu poleks jõudnud Jaik kaugemale meie vanemate sonetitarvitajate tõetundmistest ning pole õppust võtnud vastsemalt sonetimeistritelt, nagu Marie Underilt, Jaan Kärnerilt või teistelt.

Toome näiteid Jaiki tavalise riimi kohta kohe esimestest sonetidest kogus, ilma et tarvitseksime neid hakata otsima: põlislaan — sinavan; südamele — lootuselle; kätte — ette; pühaks — tahaks (kõik esimesest nimetust sonetist); taga — kaselatvadega; kevadise — õnnelise (Vever more I); sammal — havval (Kodumets I, parim sonett kogus); tihe — roheline; palukaid — kaharpäid (Kodumets II); lainetama — painutama; viis — viib; põgenema — ema; vaikus — vaiku; kõlin — heli, mis ei olegi enam riim (Kodumets III). Mis sonetid on need, milles leidub juba nii palju riimilisi eksimusi?

Täiesti puhtad riimid moodustuvad Jaikil peaaesjalikult ühesilbilistest sõnadest (tund — lund — säratund — und, nimetu sonett), vähemal määral kahe- ja kolmesilbilistest (laani (pro laasi) — maani — Jaani — Paani; ase — lase, Kodumets I), kuna on haruldased kolmesilbilised riimid (toetavad — poetavad — koetavad — soetavad, Kodumets I; surema — purema, Muinasjutt talve tulekust).

See, mis õeldud siin riimi suhtes sonettide kohta, tabab ka teiste luuletuste iseloomu. Kuid teatavasti on olemas headel sonettidel veel neljakordsed riimid, nagu näeme seda Jaiki enese „Kodumetsast I“-sestki; seda silmas pidades alles selgub, kui palju puudusi tuleb ette Jaikil sel alal. Tal on taoteldud seda neljakordset riimi teiselgi, kuid suuremalt osalt on see ebaõnnestunud. Osutuvad ainult poolsarnasused, nagu näeme näiteks „Kodumetsast II ja III“.

Säherdustest riimidest näeme, et just siin peitub Jaiki suurim nõrkus. Tahaksime küsida: Kas on võtnud ta seda külge hooletult või on tal puudunud arusaamine siinse suure selguse vajadusest? Mida kokkukõlalisem, riimitum luuletus, seda enam kutsub lugejais esile muusikalist illusiooni.

Sonetivorm nõuab veel mõttelist üleminekut kahe neljarealise ja kahe kolmerealise salmi vahel, mida on tarvitanud Jaik peaaegu alati. Ent soneti viimasesse ritta surutud mõtte kokkuvõte, väljendus puudub Jaikil suuremalt osalt. Mainitud nõuded on teostatud kõige selgemini sonetis „Kodumets I“.

Soneti kõrval on nõudlikumaist värsest tertsiin, mida leidub Jaikil kahes luuletuses: „Pühapäeval“ ja „Lahkumine“, kuid siingi on tunduv riimiline puudulikkus. Tertsiini iseloomustavad teatavasti kolme-

realised salmid, ühe reaga luuletuse lõpus; salmiread riimivad järgmises skeemis: aba, bcb, cec jne., kuni lõpeb: minn, n.; kuid Jaiki riimid siin (külle' — pille — kuradille) aina pahandavad.

Ülejäänud osas esinevad neljarealised stroofid ja vabavärsid, mida on kõige kergem tuletada ja mida oleks enam soovitanud Jaikile, kuna ta on saavutanud sel alal kõige enam rütmi.

Rütmiküsimus on meetrumiküsimus. Sellepärast puudutame pisut värsimõõtu. Kõige sagedamini esineb Jaikil jamb, mis on saanud uuemal ajal iseäranis tarvitatavaks endise saagiva trohheuse asemel. Sest ta annab värsile hoopis suurema voolavuse ja ta tarvitamine on kerge, tarvis vaid asetada värsijala ette ühesilbiline sõna, mille esinemist sel kohal kutsutakse anakruusiks, ja meil ongi käes jamb, endise trohheuse asemel:

◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡
 On hoopis teine õhk säääl Liivapalu taga.
 („Vever more I“).

Kõige enam hoogu ja hõljuvust on saavutanud Jaik küll vabavärsis, mis värsijalgade poolest vahelduvad. Vaatame kas või ta „Eleegiat“, milles vaheldub daktül trohheusega.

Kõrvun veel nüüdki too määndide heli,
 Silmin punavad tüved...
 Olid kenad need ammuläänd suved,
 Mäletad, veli?
 — ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ |
 — ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ | — ◡ |
 — ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — ◡ |
 — ◡ ◡ | — ◡

Daktüli ja trohheuse ühenduses on väljendatud ka luuletuse „Kaks varju“ rütm, millest näeme, et rütm on seda huvitavam, kergem ja musikaalsem, mida enam tas hõljuvat daktüliveeret, segatud mõningate trohheustega, mis nagu puhkuseks, hoovõtmiseks uue rütmilise hõljungi jaoks. Ent kui lähevad sagedamaks trohheuslikud taktiliikud, ja kui need on tuletatud veel ühesilbilistest sõnadest, mille iseloomuks ikka enamasti raskus, rõhk (—), siis kaotab ka rütm oma veetluse. Mainitud luuletustest toome näitena esimese ja viimse stroofi, mille kõlavuse üle võivad lugejad ise otsust teha.

Minevail naisil tuul liigutab rätti,
 Kaovad kaugele lagedal
 Öhtuse taeva all
 Kaks siluetti.
 — — — — — — — — — — — — — — —
 Sinist hämarust pudenend õhku,
 Näha veel vaid kaks pääd — —
 Milleks veel säääl
 Läksid nad lahku?

Tahaksin veel juhtida tähelepanu selle peale, et Jaikil leidub ka veel üks amfibrahhi, värsimõõt, mida eesti keeles õige harva esinemas. Amfibrahhi toonitamine on seda kasulikum, et ta võimaldab ühinemist kõigi värsijalgadega. Jaiki luuletuses „Sügisilo“ peitubki see kombinatsioon — amfibrahhi, daktül, jamb, trohheus, katkestatud meetrum, kuna puudub anapest (◡ ◡ —), mille tarvitamisega eesti keeles harva katset tehtud (J. Bergmann). Esitelen siin luuletuse alguse ühes meetrumiga:

Helk kollane lahkumisleinan
 Väriseb veel
 Sää! kaugen metsa seinan.
 Ja sügise aeglane samm,
 Rahutu meel
 Ja peidet kevadeigatsus... Oo

Kolmas element, millest tahtsin kõnelda Jaiki värsi puhul, oleks sõnastuse piltlikkus ja elavus (epiteet, võrdlus, metafoor jne.). See ala on tähtsamaid igas luuletuses, see on üks neist tegureist, mis lähendab luuletust luulele. Loomulik, et leidub neid Jaikilgi õige rohkesti. Vaatame esmalt võrdlusi, mis tavaliselt kõige tuttavamad.

Jaikilt kui fantastikult oleksin oodanud võrdluse alal õige suurt algupära ja lopsakust, kuid kahjuks leidub tal õige banaalseid võrdlusi. Näiteks: „Ja hiiglamänd... sind saadab pilguga, kui süütu neid, oksuulil sõprusvine alatine“ („Kodumets II“), kus männi võrdlus süütu neiuga kaotab metsa üldise salapärase ja hirmutava ilme, sest veidi edasi on säherdune võrdlus: „Siud kerrakerind, rästikud ja siilid, kui küla penid kurjad, vahil palukvarten.“

Üldiselt armastab Jaik võrrelda kõige sagedamini keha üksikute osadega. Samas luuletuses on väljendatud pilliroogude ning palukate ja kuremarjade kokkupuude järgmise võrdlusega: „Kun suudleb pillirooge käharpäid oksuulil rippuv habe roheline“. Mitmes luuletuses on võrdlusi süle ja sülelemisega: „Põhjataevas löi selgeks kui jää, punetus ruttu ta süle“ (Nägemus I); „Tuul oksti varestega süleleb kui ema“ („Kodumets III“).

Kui veel nimetada vängeid, vulgaarseid võrdlusi, nagu leidub neid luuletuses „Pühapäeval“ (köster-õllemagu; kaeb päike... kui itsitai; kirikkõht) või järgmisi: kõvaks kui graniit, pilverit, valgeid kasejalgu, siis näeme, et Jaiki võrdluste ala pole kuigi suur. Selleks on tarvitada teatav arv sõnu ja needki on tarvitatud teiste poolt kulunuks.

Mitte parem pole lugu epiteediga või metafooriga. Toome mõningaid näiteid: Kui sügiskullan leinas murupind, Munamägi mustav, mustan kuusõn, valget lund, vaikist und (epiteedid), miks kõrged kuused kehivad õlgu?; Oss tund, et käekene värisäs; vast riivab harva päiksekiirte niit (metafoorid) jne.

Leidub küll ka huvitavaid võrdlusi, epiteete ja metafoore, nagu näiteks: „Olli tähed pilvi küllen ripun“, „Tõstis virmaliseit metsast üle verisärava koleda pää“, „Lei õudus maa päält hamba pilve kinni ja tükk uigas mõtsan nigu kuulja“, „Ja tähed vilkusid kui väiksed piibud“ jne., kuid neid on ikkagi vähe teiste, kulunud võrdluste kõrval. Jaik oleks pidanud näitama just siin oma algupärast, fantastilist ilmet!...

Jaik ei ole sarnane individuaalne ja lopsakas fantastik kui näiteks August Gailit või Fr. Tuglas, tema käib rahvaluule teed (mille omaduseks muu seas näiteks teatud võrdluste alatine tarvitamine). Ta ei taha taotella pöörasemaid olukordi, traagilist süngust (nagu Tuglas) ega naturalistlikku fantastikat (nagu Gailit), vaid ta otsib sõprust ja leplikkust muhelevate ja omapäraste vaimudega. Sellena on ta küllalt huvitav.

Jaik tarvitab vaheldamisi kirjakeelt ning võru murrakut, kusjuures viimane annab nagu mingi humoristliku, muheleva, kelmliku ilme. Ent lõunaeeetilise seesütleva n-lõpu tarvitamine domineerib temal kõikjal. Suurema kõlavuse taotlemiseks luuletuses on see igatahes kasulik.

Oleme õelnud, et Jaikil leidub algupärasust ja huvitavust, kuid ei või salata, et temas on ka teiste mõjusid ning puudusi. Ja need viimased on kunstiliselt Jaikile õige kahjulikud.

Arthur Roose.

*

Rootsikeelne ilukirjandusline nädalaleht „Vecko-Journalen“, mis sisu poolest umbes meie „Aole“ vastab, avaldab tänavuses 42. numbris Tartu professori B. Nermani sulest kirjutuse „Svenskarna i estnisk folktradition“ = „rootslased eesti rahvatraditsioonis“. Kirjutus, mis eesti rahvasuus leiduvatest rootslaste kohta käivatest mälestustest kõneleb, põhjeneb, nagu autor ise ütleb, „Eesti Kirjanduse“ 1923. a. numbri artiklile.

Killud ja dokumendid.

„Vändra koolisõprade“ testament ehk „Sokolovski kapital“. 1)

„Sokolovski kapitali“ tekkimislugu.

Liivimaal, Pärnu kreisis, Vändra kihelkonnas oli 1861. aastast 1891. aastani koguduseõpetajaks Ernst Sokolovski.

Sellel ajal ei olnud koguduseõpetajad mitte ainult hingekarjased, vaid koguduste koolidegi juhatajad. Viimast ametit pidas õpetaja Sokolovski vähemalt niisama tähtsaks kui esimest, mis avaldub tema sõnadest: „Koolist kasvab kogudus“.

Õpetaja Sokolovski oli sõna kõige sügavamas tähenduses „koolimees“ ja igapidi rahva hariduse armastaja. Seda tunnistab selgesti tema 30-aastane töö Vändra kihelkonna koolipöidlul.

Oma ameti algusel nõudis ta seaduse põhjal, et iga 250 maksualuse meeshinge kohta vallakoolimaja pidi ehitatama ja igas koolimajas osav koolmeister õpetama. Seda nõudmist täitsid aja jooksul mõisate ja valdade valitsused.

Arvata kümmekonna aastate sees kasvas koolimajade arv Vana- ja Uue-Vändras nelja pealt kaheksa peale ja kihelkonna valdades uuendati ning suurendati vallakoolimajasid õpetaja Sokolovski tüdimata hoolet.

Olid nüüd valdade koolid Jumala ja heade inimeste abil paremale järjele jõudnud, siis püüdis õpetaja Sokolovski ka kihelkonna-kooli ja selle õpetust tõsta.

Paras kihelkonna-kooli maja ja õpetajad puudusid. Siisamaani oli kihelkonna-kool „leerilaste-toas“ kõstri juhutada olnud.

Õpetaja Sokolovski nõudis ja palus kirikukonvendilt kihelkonna-kooli maja ehitamist mitu aastat järgemööda, aga — paraku! — asjata.

Ta palkas omal kulul kihelkonna-kooli õpetaja ja andis sellele omas majas eluaseme, lootes, et kihelkond teda, edaspidi selles hakkab aitama, aga — seegi lootus pettis teda.

---

1) Ärakiri Vana-Vändra vallavalitsuses olevast algkirjast.

Siiski ei tüdinud haridusearmastaja kirikuõpetaja Sokolovski, vaid katsus veel ühel uuel teel eesmärgile saada.

Ta kogus enese ümber kogudusest „koolisõpru“. Need pidid teda aitama:

1. kihelkonna-kooli õpetajat üleval pidada ja
2. uut kihelkonna-koolimaja ehitada.

30. detsembril 1873 istusid Vändra kirikumõisas, õp. Ernst Sokolovski kirjutustoas koos:

1. Vana-Vändra vallavanem Tiit Adamson, Roja Külakubja nr. 51 talu pärisomanik,

2. Vana-Vändra valla volimees Madis Adamson, Roja Külakubja nr. 52 talu pärisomanik,

3. Vana-Vändra Piista vahelt talu pärisomanik Jaan Jürison,

4. Vana-Vändra Kadaka kooli koolmeister Jüri Peterson,

5. Kurtummade kooliõpetaja Johannes Eglon,

6. Uue-Vändra vallavanem Hans Vihterstein, Iisaare talu pärisomanik

7. Vändra kihelkonna-koolivanem Hans Assafrei, Männi talu pärisomanik, ja

8. Koguduse õpetaja Ernst Sokolovski.

Need mehed pidasid nõu: kust ja kuidas abi saada etteseatud eesmärgile jõudmiseks. Küll arvati, küll kiideti, küll laideti. Viimne ümmargune hüüd oli: „Löögem käed kokku, andkem ise jõudumööda raha ja äratagem ka ligimesi priitahtlikult kaasa aitama!“

Nõu kannul käis tegu. Raha loeti üle ja leiti laekas 142 rubla. Hakatust kiideti. Tänati Jumalat ja paluti temalt õnnistust tervele ettevõttele.

„Koolisõprade“ töö juhatajaks valiti õp. E. Sokolovski; kirjutajaks kurtummade kooliõpetaja J. Eglon; kassahoidjateks Hans Assafrei ja Madis Adamson. Esimene võttis kohe raha oma hoiu alla.

Aastal 1874 olid sagedad „koolisõprade“ istumised kurtummade koolimajas. Uusi sõpru kogunes juurde. Korjati raha. Edendati asja.

Uus kihelkonna-koolimaja taheti telliskividest ehitada, ja kivide põletamine algas Massu mõisa tŕngis, mille mõisa omanik härra G. Bolz „koolisõpradele“ hinnata tarvitada andis.

Selle 1874. aasta 8. detsembril teatas õp. Sokolovski oma „koolisõpradele“:

„Vändra koolikonvent on 5. detsembril otsustanud: Kihelkond maksab ise oma kihelkonna-kooliõpetaja palga ja muretseb kooli ülevalpidamise eest“.

Sellega oli „koolisõpradele“ ootamata abi tulnud. Tänu ja rõõm täitis nende südameid, et nende aastane töö säherdust vilja oli kannud ja koolikonvendi kohusetäitmisele äratanud.

Et nüüd kihelkonna-kooliõpetaja ning kooli ülevalpidamise mure „koolisõpradelt“ ära oli võetud, siis võtsid nad nõuks: Kõik raha, mis koguda jõuavad, uue kihelkonna-kooli maja ehitamiseks tarvitada. Sel ajal oli kassas raha 380 rubla 40 kopikat.

Aastal 1875 oli Massu mõisas telliskivide põletamine käsil, mille juhatamist enamasti Madis Adamson toimetas.

Selle 1875. aasta 27. juulil teatas õp. Sokolovski „koolisõprade“ koosolekul: Vändra koolikonvent on ühel häälel nõuks võtnud: uus kihelkonna-kooli maja ehitada.

Seega lõppis ka teine „koolisõprade“ mure. Tänu- ja rõõmu-hääled tõusid kõige headuse andja poole.

„Koolisõbrad“ arvasid heaks: „Telliskivid ära müüa ja kogutud raha koolitamis-abinõude muretsemiseks tarvitada. Aastal 1876 müüdi telliskivid ära.“

Aastal 1877 astus paljud mehi „koolisõprade“ hulgast välja ja pärisid oma priitahtlikult antud raha tagasi, sest et kihelkond ise kõik nõudmised kihelkonna-kooli kohta oli täitnud.

Välja-astujate pärimine täideti tõrkumata. Kassahoidja Hans Assafrei küsis veel mitu korda: „On veel keegi, kes oma kingitust tahab tagasi võtta, see tulgu! Mina maksan kopikuni igale tahtjale tema oma tagasi!“ Aga mitmelt poolt vastati: „Ohvri tagasivõtmine on vastu-oksaks komme“.

Kui pärast lahkumist „koolisõbrad“ oma varandust 29. jaanuaril 1878 läbi vaatasisid, siis leidsid nad oma laekast raha: 620 rubla 80 kop.

Aastal 1879 ja 1880 ei olnudki „koolisõprade“ kooskäimisi. Kassahoidja ning kirjutaja toimetasisid raha valitsemist kui „koolisõprade“ usaldusmehed.

Aastal 1881, 30. jaanuaril olid kõik järelejäänud „koolisõbrad“ kurtummade koolimajas koos, ja nimelt:

Juhataja õp. E. Sokolovski, kirjutaja kurtummade kooliõpetaja J. Eglon, kassahoidjad Hans Assafrei ja Madis Adamson, liitsõbrad Hans Vihterstein, Jaan Jürison, Jüri Peterson, Voldo Virkus ja Fr. von Ditmar — Vana-Vändra mõisa pärishärra.

Kui kassa oli läbi vaadatud ja kihelkonna-kooli õpetamis-abinõude eest 78 rubla 20 kop. ära makstud, siis jäi raha üle intressi kandma: 837 rubla.

„Koolisõprade“ nõu oli nüüd tütarlastekooli asutama hakata. Vana-Vändra pärishärra Friedrich von Ditmar töötas selleks otstarbeks 2 vaka-maad põldu kinkida vallamaja taha. Aga et selle kooli ülespidamiseks parajat abinõu ei leitud, siis jäeti ettevõtte tulevikku hooleks ja tehti otsuseks: „Kapitali iga viisi kasvatada“.

Pärast seda otsust on raha-asju toimetanud kassahoidja Hans Assafrei ja kirjutaja Johannes Eglon. Nemad leidsid „koolisõprade“ kassas raha:

Aastal 1883 —	887	rubla
„ 1884 —	940	„
„ 1885 —	996	„
„ 1886 —	1054	„
„ 1887 —	1178	„

Nüüd päris ka Vändra kirikuvõõrmündri-härra von Ditmar — Uue-Vändrast „koolisõprade“ kassa üle aruandmist. Seda tegid 22. märtsil 1887 kassahoidja Madis Adamson ja kirjutaja J. Eglon Rõusa mõisas.

Kui küsiti, mis nad selle rahaga tahavad teha, oli vastus: Esialgu raha nõndapalju kasvatada, kui iial võimalik on; küll siis tulevik otsuse teeb.

Nõnda kasvas siis „koolisõprade“ kapital:

Aastal 1888 —	1250	rubla	peale,
„ 1889 —	1350	„	„
„ 1890 —	1404	„	„
„ 1891 —	1486	„	„

Viimase aasta 4. oktoobril nõudsid Pärnu maakonna komissari-härra Babanov ja rahvakoolide-inspektori härra A. Erikson „koolisõprade“ kassa kohta teateid. Neid anti nendele härradele heameelega ja tähendati: kui kapital kahe tuhande rublani on kasvanud, siis tahavad „koolisõbrad“ nõu võtta see kapital, millele nimi pannakse „Sokolovski kapital“, parajasse paika ära anda, kus ta oma vilja hakkab kandma koolilaste kasuks, rahva ja riigi tuluks ja vana väsimata koolisõbra — koguduse õp. Ernst Sokolovski — jäädavaks mälestuseks Vändras.

Protokoll, 2. aprillil 1897.

Vana-Vändra vallamajasse olid „koolisõbrad“ kokku tuinud ja nende läbirääkimiste otsus oli järgmine:

Et „Vändra koolisõprade“ korjatud kapital tütarlaste kooli heaks käesoleval aastal ettemääratud summa 2000 rubla täis kasvab, olivad alltähendatud „koolisõbrad“ kokku tulnud, et otsust teha: kuidas kapitali intressid kõige õigemalt ja korralikumalt tarvitada tuleks.

Seda tähele pannes, et Vändra Luteri kihelkonna koolis ka tütarlastele õpetust antakse ja selle väikse kapitali intressidega midagi iseäralikku tütarlaste koolitamises peale hakata ei või, määrasid „koolisõbrad“ selle 2000 rubla intressid Vändra Luteri kihelkonna kooli tütarlaste koolitamise abirahaks; aga kapitali ennast, selle kapitali julge alalhoidmise kui ka tema korraliku ülevaatamise pärast — Vana- ja Uue-Vändra vallavalitsuse kätte ära anda järgmiste tingimistega:

I. „Vändra koolisõprade“ kapital kakstuhat (2000) rubla antakse: 1000 rubla Vana-Vändra vallavalitsuse kätte ja 1000 rubla Uue-Vändra vallavalitsuse kätte selle tingimisega, et see kapital vallavalitsuse ja volikogu määramise järele kindla obligatsioonide vasta, valla vastamisel intressi kandma saaks pandud.

II. Sissetulnud intressid saavad tarvidust mööda kas täielt ehk osalt Vändra Luteri kihelkonna koolis käivate tütarlaste koolitamise abirahaks antud; aga ülejäänud intressid ehk sellekohased kingitused lisatakse puutumata kapitali juure intressi kandma.

III. Abiraha andmise määrus, nii hästi summa kui otstarbe poolest, jääb kapitali kogujate hooleks, seda viisi, et kohalik vallavalitsus oma valla kogujate käest igal kooli aasta hakatusel teaduse sisse nõuab, mis tarvituseks intressid pruukida tulevad, ja selle määramises teeb enamus otsuse, mida vallavalitsus ära täidab.

IV. Lahkub keegi kapitali asutajatest vallast ära, olgu surma ehk muul põhjusel, siis nimetab tema ise enesele asemiku. Ei ole ta seda mitte teinud, siis valivad ülejäänud liikmed temale asemiku.

Selle protokoli alla kirjutasid oma käega nimed: Kassahoidjad: Hans Assafrei ja Madis Adamson; kirjutaja: J. Eglon; liikmed: Tiit Adamson, V. Virkus, Jüri Jürison ja Jüri Peterson.

„Sokolovski kapitali“ põhjuskiri.

§ 1.

„Vändra koolisõprade“ poolt kingitud abiraha kakstuhat (2000) rubla Luteri kihelkonna koolis käivate tütarlaste heaks jääb puutumata selleks otstarbeks põlvest põlveni.

§ 2.

Vana-Vändra vallavalitsuse kätte on ükstuhat (1000) rubla ja Uue-Vändra vallavalitsuse kätte on ükstuhat (1000) rubla ära antud valla laekas alalhoidmiseks.

§ 3.

Vallavalitsused ja volikogud võtavad oma kohuseks kapitali kindla maaobligatsioonide peale intressi kandma panna ja vastutavad õige ja täieliku toimetuse eest.

T ä h e n d u s: Selleks on nendel Sokolovski kapitali kassaraamat pidada, kuhu tulekud ja minekud ülesse tähendatakse.

§ 4.

Kapitali intressid tarvitatakse täielt ehk osalt Vändra Luteri usu kihelkonna koolis käivate tütarlaste koolitamise abirahaks koolivalitsuse ettepanekut mööda.

§ 5.

Ülejäänud intressid ehk sellekohased kingitused lisatakse puutumata kapitali juure intressi kandma, et kord intressidel jõudu oleks mõjuvalt kihelkonna koolis tütarlaste haridust toetada.

§ 6.

Iga kooliaasta hakatusel annab kihelkonna kooli valitsus omad soovid Vana- ja Uue-Vändra vallavalitsustele abiraha tarvituste poolest teada. Vallavalitsus paneb siis oma „koolisõpradele“ koolivalitsuse soovid ette ja need annavad otsust summa ja otstarbe kohta oma häälte enamusega, mis vallavalitsusel täita tuleb.

T ä h e n d u s: Selleks tuleb nendel oma protokolli raamat pidada, kuhu otsused nimede allkirjaga üles tähendatakse.

§ 7.

Lahkub keegi koolisõpradest ehk Sokolovski kapitali asutajatest olgu surma ehk muu põhjusel vallast ära, siis nimetab ta ise enesele asemiku. Ei ole ta seda mitte teinud, siis valivad järelejäänud „koolisõbrad“ temale asemiku.

T ä h e n d u s: Alaline koolisõprade kirjutaja, Johannes Eglon, annab oma õiguse jäädavalt igakordse Vana-Vändra vallavanema kui valla usaldusmehe kätte ära.

§ 8.

Nõuab aeg ja selle tarvitused, et seda põhjuskirja muuta tuleb, siis toimetavad muutmist Vana- ja Uue-Vändra vallavalitsused, kihelkonna koolivalitsus ja selleaegsed „koolisõbrad“ vana õp. Sokolovski vaimus, mida sündmus tundma õpetab.

T ä h e n d u s: Põhjuskirja muutjad on nimelt:

1. Vana-Vändra vallavanem.
2. Uue-Vändra vallavanem.
3. Kihelkonna koolivanem.
4. Kihelkonna õpetaja.
5. Kihelkonna kooliõpetaja ja
6. Kõik „koolisõbrad“, kes siia nimed alla kirjutanud ja keda nad asemikkudeks valinud.

§ 9.

See põhjuskiri on kolmes eksemplaris kirjutatud ja alalhoidmiseks kätte antud Vana- ja Uue-Vändra vallavalitsusele ja kihelkonna koolivalitsusele täitmiseks.

§ 10.

„Koolisõbrad“ ehk Sokolovski kapitali asutajad on selle testamendi ise kirja pannud ja oma nimede allkirjaga kinnitanud soovides, et õp. Sokolovski tüdimata armastuse ja rahva hariduse vaim Vändrast iialgi ei kaoks, vaid kahevõrra Vändralaste peal hingaks nende ihu ja vaimuelu kasuks. Seda andku Jumal!

Nõnda sündinud Vana-Vändra vallamajas, 1. aprillil 1900.

Täheendus: „Koolisõprade“ täiskogu valis lahkunute asemele Särghaua pärisomaniku Tõnis Petersoni ühel hääl.

(Allkirjad): Johannes Eglon,
„koolisõprade“ kirjutaja (25 aastat),
Hans Assafrei,
Jüri Jürison,
Tiit Adamson,
Hans Vihterstein,
Mart Adamson,
Jüri Peterson.

Vändra koolisõprade koosolek 15. veebruaril 1909. aastal Vana-Vändra vallamajas.

Koos olid: Mart Assafrei,
Mart Adamson,
Tõnis Vihterstein,
Tõnis Peterson,
Anton Jürisson,
Vana-Vändra vallavanem Mart Pool,
Uue-Vändra vallavanem Ernst Ringenberg,
Tiit Adamson,
Vändra õpetaja Paul Horschelmann,
Johan Virkus,
kihelkonna kooliõpetaja F. Gustel.

Et olemas olevat koolisõprade seltsi kapitali kasutoovalt tarvitusele võtta, otsustasid koosolijad koolisõbrad järgmist:

Vändra koolisõprade selts annab oma varanduse, mis Sokolovski kapitali nime kannab, Vändra Rahva Hariduse Seltsile ära järgmiste tingimiste all.

1.

Vändra koolisõprade seltsi poolt saadavat kapitali võib Vändra Rahva Hariduse Selts ainult liikumata varanduse omandamiseks ehk jälle koolimaja ehituseks tarvitada, igatahes niisuguseks otstarbeks, et see kapital täitsa kindlustatud seisab. Saadava kapitali intressi võib Rahva Hariduse Selts oma äranägemise järele tarvitada.

2.

Et kapital täielikult kindlustatud oleks, peab Hariduse Seltsi kassapidajaks ainult niisugune varandusline isik olema, kelle varanduse läbi kapital kindel seisab.

3.

Kui aga Hariduse Selts nimetatud tingimisi ei täida, siis on Vana- ja Uue-Vändra vallavalitsusel õigus Hariduse Seltsilt seda antud kapitali kohe täielikult tagasi nõuda ja vallavalitsuse äranägemise järel tütarlaste hariduse edendamiseks tarvitada.

4.

Lõpetab Vändra Rahva Hariduse Selts oma tegevuse, siis on kapitaliga tingimiste § 3 järele tallitada.

5.

Praegusel ajal on annetava kapitali suurus, Vana-Vändra valla osa 1324 rbl. 20 kop. (tuhat kolmsada kakskümmend neli rubla 20 kop.), Uue-

Vändra valla osa — 1500 rbl. (tuhat viissada rubla) ja saab see raha 1. aprilliks 1909 obligatsioonides ja rahas nii kuidas ta olemas on Hari-duse Seltsile välja maksetud.

Eelolev otsus sai koosolijate, Vändra haridusesõprade poolt ühele häälele tehtud ja nende poolt alla kirjutatud.

(Allkirjad): M. Adamson,
M. Assafrei,
A. Jürisson,
M. Pool,
Ringenberg,
Tiit Adamson,
J. Virkus,
T. Vihterstein,
T. Peterson,
F. Gustel.

Dr. Kreutzwaldi kiri A. Reinwaldile.

Austatud Willandi laulik!

Kaugema aja pilwete põuest välja pugedes palun kahetse-des andeks, et Teie wasta täna päewani wõlgnikuks jäin, ammugi juba mulle läkitatud „Willandi Lauliku“ teise jäu eest tänu tuua, ja mitte wihastada, et ma Teie endiste kirjandikude wastamisega weel pikemalt wõla alla pean jääma. Ehk küll ülestõusu-päewad meist mööda jõudnud ja konnade kari mõni päew warem krooksumas olnud, siiski pole mina waene rauk weel wabaduse mättale jõudnud, waid õigem enne kui pärast teoorjuse ahelates. Wabandamine ei mõuks siin pikale, siiski wõite uskuda, et pisem osa süüst minu lais-kuse rehnungi peale langeb. Wiimasel mööda läinud aastal olin ma rohkem massina kui inimese sarnane; pidin kui ülestõmmatud uur oma seatud tunnid ja minutid liikuma ühest päewast teise. Ehk küll weebruari kuul meie uus kreistohter ammetisse seati ja tema ammetlik tallitus, mis ligi üheksa kuud minu õlaluid rõhunud, maha wõeti, siiski ei tundnud ma sellest palju kergitust. Mõttelge ise, kui palju aja puuduse pärast kõrwale wisatud tallitusi aasta pikusel nurgas hunnikusse koguwad, kui kellegi käsi neisse ei olnud puu-tunud. Juba nende korrale kohendamine wiitis tüki aega, enne kui töö kallale peasin. Nüüd on kaunis kewade kül käe, ja nii pikalt kui minu silmad aknast ulatawad, ei kuskil lume kibet nähtawal, aga lahked päikese terad ei ole minu südames laulu-talwest mitte pisemat tüki ära sulatanud, seal on kõik kuue jala sügawusel kan-geks külmetanud, et raudkangike ei jõua lõhkuda.

Teie noorema „Lauliku“ kohta tunnistan rõemuga, et Teie laulu tiiwad silma nähtawalt tugewamaks kaswanud, esimesest seisupaigast hea tüki kõrgemale lendu usaldanud ettewõta ja — mis mind iseäranis rõemustab! — kibuwitsa- ja roosipõesa wiisil õilmete ja lehtede warjule peidetud okkaid näitab! — „Aimama“ on mul kui omast südamest välja tulnud loomuke. Suurem osa meie iga päiwistest lugejatest lähewad temast takistamata mööda ega märka pisemat laulukese okastest. Mõne päewa eest andsin ühe tuuderitud mehele, kes maakeelega täielikult tutaw, laulukese lugeda; tema luges paari korra läbi ja küsis siis: Mis mina sealt olen leidnud? „Meheliku mõtteid ja tõtt, kellest täna päew wäga

pisut päewawalgele tõuseb.“ — Mees waatas kahtlaselt minu otsa, ei lausunud sõnakest pikemalt, aga salakiri tema silmast näust näitas kuulutama: wana rauga pääaju on wist segane. — Mis haki kari Teie laulukesest peaks arwama? — Kui üks neist Teie mõtetest selget aru juhub saama ja teiste musttiwalisele seletama läheb, mis ta oli leidnud, siis armas Reinwald, ei saa Teile paremat tänu kui mulle rahunurme lillede eest, ja herra Jacobsonile tema tulusa kooli lugemise raamatute eest. — — Kuda Teil wist juba ammugi tutaw wõib olla: Tartu-Wõru maakonna ülemkooliseaduse tarkus!! on koolitubade ukсед kõigis omas piirkonnas Jacobsoni kooli lugemise raamatute eest kinni naelutanud, häda ja õiguse pärast, sest et nurjatumate raamatute läbi mõni walguse tera ka meie koolidesse wõiks langeda ja sealt kogemata ninapidi ühe ja teise noorema koolimeistrile pähä tungida. — Taewa isa saagu meid säherduse õnnetuse eest kaitsema!! — Willandi piirkonnas Teie ümberkaudu on iseäraline maakonna-ülemkooliwalitsus, kellest mina ei tea, kuidas seal koolid walguse eest hoitakse! — — Kui tõsi on, mis siit ja sealt wahe wahel minu kõrwakuulmetesse tungib, et raamatud ja raamatukesed Willandi piirkonnas lugejaid leidwad, mis teistes paikades arukorral kogemata mõne näpude wahele ulatawad, siis wõiwad ka inimesed Teie „Willandi lauliku“ mõtete arutegemisega korda saada. Meie pool peawad, kuda õõ poolt kiidetakse, kõige paremad karjaloomad olema, kes w a g a d u s e s iga pidi tük maad teiste ette olla jõudnud!

Aga et mul mitte wõimalik ei ole Teie noorema lauliku üle pikemalt kõneleda, tahan ma Teie minewa leikuse kuul saadetud kirjandikule paar sõna wastuseks anda. Seal teadustasite mulle, et Teie esimene „Willandi Laulik“ Tartus teist korda pidi trükitud saama, niisamati Teie Willandis etteloetud kõne „Kalewipoja“ üle, aga hiljemine ei ole mõlemist plaanitud ettewõtmistest pisemat märku mulle silme ega kõrwu tulnud? On need asjad tuulde läinud ehk muu äparduse läbi otsa leidnud? Niisama suur uudis oli mulle Teie raamatukese tiitel lehe pealt leida, kuda Willandis üks trükimise koda jalule seatud. Missuguse kindluse peale on se mehike oma hoone seinad rajatanud? Kas weike linnake aasta läbi temale tööd saab andma? Ehk on seal keski nõuks wõtnud kuu ja nädala lehte wälja anda, misläbi trükmeister ühte puhku tööd ja leiba wõiks saada. — Ma arwan, kui milgi wiisil wõimalik oleks ühe uue eestikeele zeitungile 1) kõrgemalt wäljaandmise luba saada ja 2) kuskilt mehe leida, kes osawuse poolt ammetisse kõlbaks ja kellel pää ja süda ühel teel kõnniwad, siis wõiks temal wist ehk wõimalik olla Eesti postimehega ja Tallinna hakkide pudrulehega wõitu joostes mõnda, nõnda et need mõlemad tema ette ei jõuaks. Peaks ükskord Aleksandri kool päewa walgele sündima, siis peaks sedamaid „koolilehe“ nime all lubadust mindama paluma, säherdust tarbliku lehte alustada, mis ei mitte üksnes koolidele waid iga targema walguse sõbrale silma waate rajade laiendamist tooks. Teie weike piirkond, mis praegu nagu koidu täht teistest plaanetidest kõige heledamast hiilgab, wõiks ka ses asjas teiste paikadele teejuhiks minna. Redaktori ammetisse oleks praegu üks mees, keda Teie silmnäust, mina tema kirjadest tunnen, kõlblik, kes kuskil lehte suu ette ei pane, waid sõnas ja kirjas awalikult tunnistab, mis ta ühest asjast arwab. — — Hilja aja eest tuli üks minu tutaw Tartus, kõneles mulle naljakat lugu, mis temale seal oldut puhutud, kuda üks noormes Willandi maalt Eesti postimehel külaliseks käinud ja

wiimsele sõbralikus jutustuses kõnelenud, mis halwa laimamist Teie pool inimesed kuulsa rahwaarmastajale — Eesti postimehele — teinud. Üleannetumad loomad olla ausa mehe kohta haisu tõstnud, — noh, Teile usaldan seda nimetada, sest et Teie niisama wähe kui mina seda usun! — kui oleks üks mees oma sule kas rõhujatele ehk waga lammaste karjastele ära müünud. Et need ammetnikud rahwa lugude esimesest lapse põlwest saadik meie päiwini ika ühte wilet oliwad puhunud, sel tunnijuhil: „kannatage siin lühikeses elus piina ja waewa, misläbi taewa riigi osaliseks saate, seal näete kui waene Laatsarus kuda need põrgus põlewad, kes siin hüwa oliwad maitсенud.“ Kes seda õnsat troosti selgest maakeele tahaks ümbertõlkida, wõiks mõne nõdra esi inimese wagaduse teel ära eksitada, sellepärast lõpetan lori! Palun Teie armsa parema poolele tundmata palju tuhat terwisid kuulutada ja õnne õitsemisele pikendust soowida, nüüd kus meekuud ja naljanädalad osalt lõpenud, osalt lõpetusele jõuawad, rahuline igapäewane elu nende asemele astub, peab rahuline armastus kosja lille sideme asemele juba kindlamad siidi paelad panema, ühtepuhku nende tugewust kinnitama, et elu otsani katkemata jäewad.

Kõik head ja terwist soowib Teile

Kreutzwald.

Wõrus 17. aprillil 1876.

Ado Reinwaldi kiri dr. Weskele.

Tarwastus 4. Now. 79.

Armas Dr. Weske!

Teie kiri ulatas minu kätte heila õhtu ja ma rutan Teile kohe wastust saatma.

Minewa kuu 24 päewal oli Wiljandis umbes 50 meest koos, kõik ilusa Sakalamaa wallawanemad ja paremad rahwa pojad, nõnda et lust oli päält waadata. Õnnelik oli see päew ka sellepolest, et ühtegi saksa ega kiriklast hulka ei olnud. Otsuse tegemise eel oli seitse punkti. Kõige tähtsam oli see, et kõik need mehed maha tegiwad et: kõik koolid wõtame kiriku papide alt ära ja anname Riigi walitsuse alla. Selle tarwis saab nüüd palwe kiri Riigi walitsusele saadetud. Kas ei ole rõõm rahwal ja surma pauk papidele! Soowida oleks, et Wõru Põllumeeste präsident M. Mitt ka omal pool asja nii kaugele aeaks. —

Kirjameeste selts — suur nime weike tähendus — oli meie rahwaliku meeste silmas siin Sakalas sele päewani papide weike oordu, keda palju tähele ei pantud. Et tema wiimesel ajal tähtjaks hakkab minema ja rahwalikud mehed tema hulka on astunud, päälegi sääl tihti piina kannatawad, siis on rahwa kohus oma poegadele appi tulla.

Ma palun nüüd Teie käest täadmist: mil ajal präsidenti walimine ette tuleb ja mil ajal meie peame seltsi liikmeks astuma, kui ligi wõime walida? Ma wõtan siis 25 tubli Sakala poega uueks liigeteks ühes, annan Teie läbi nimes ja aasta raha seltsi kätte ja meie walime. On sääl enne — nagu ma usun — rahwa sõpru mõned ees siis — jää jumalaga akide auupäew! Pange tähele kallis suguwend: mina saan selle kloostri mustad müürid maha kiskuma, saan tema hääwitaja Napoleon olemas! — Eestseisuse liigeteks saate Teie ja Jakobson ja kirjutajaks Kõrw. Oleme juba nii kaugel, siis läheb Ottepää saksa soow täide: kirikliku asjadega ei tee selts ühtegi tegemist ja iga nii suguse

häbi plekile, mis Kirja meeste seltsi wana aasta raamatud roojastawad — usumeeste elulugud — saab sügaw rist pääle tõmatud. Trööstige sellega ka Diidut, mis siit poolt kuulete ja tõeste sündima saab.¹⁾

Aleksandri kooliga on ka kirju lugu. Ma palun Teie käest täadmist: kas see mitte kahjulik ei ole, et säääl ohjad papide peus seisawad? Kas tema pääkomitee, nimelt präsident mitte uueste walitud ei wõi saada? — Hurt on praegu rahwa silmas mustaks määratud ja tema põlgudus puutub ka kooli külgi. Kooli tunni plaanid, koolmeistrite walimine jne seisab jesuiidite käes ja wõib kül juhtuda, et meie kui rahwas oma waewa ja kuluga enesele ja oma isamaa-haridusele paela poomiseks ostame. Ma palun selle poolest wäga Teie nõu täada saada. Dr. Weske, Jakobson, Grenzstein, Blumberg peaks ometi kooli härradeks saama.

Lõpeks räägin weel oma tüli üle Eesti Postimehes. Mulle tuli Tartust täadus ühe sõbra käest, et minu Kalendri teutaja Permänn olewat. Nime näitas ka nõnda ja wana wiha ja Permänni oma kasu, Kasulise Kalendri pärast andis mulle julgust teda oma teutajaks pidada. Ma saatsin wastusse Harry Jannseni kätte, aga tema tähendab mulle kirja wastuses, et Permänn ei olewat. Peaks see tõsi olema, et Permänn ei ole see mees, siis langeb kül suurem süüd Harry pääle. Tema teadis kes minu laimaja —r— oli ja pidi kirja seisma jätma.

Ma palun nüüd wäga Teid, et Teie salaja järele uurite:

1, Kes minu laimaja —r— on,
2, Kas Permänn on selle minu Kalendri teutuse nõus olnud ehk isi selle kirja tegija,

3, mis minu wastased nüüd nõuks pidawad. Ma palun et Teie selle asja põhjani läbi uurite ja minule esimese postiga täadust annate. Sest ärge kartke, ega mina Teie nime enne ega pärast kellegile ei nimeta. Teie ei wõiks ka minu wastaniku kurja nõu ära laita ehk nurja aeada? Olge siis ka siin nii kallis! —

Kudas on lugu minu Sakala Kalendriga? Kas on Truudus-Ühendus-Armastus lisa sees? Herra Frehse ei anna minule kõige wähemat täadmist ja Dr. Kreutzwald kirjutab et noored poisikesed tema parandused uuesti parandanud ja hulga kokadega kõige parem leem lahjaks läinud.

Palawast südamest soowin Teile palju tuhat terwist ja jään pitkisi Teie käest wastust ootama. Ma olen Teile tänulik, kui teie minu wastalise —r— plaani Eesti Postimehes nurja aeade.

(Suure rutuga!)

Auustades Teie truud

A. Reinwald.

Lisa. On see tõsi et Teie poolt mehed Sakala pärast Kubernerii juure minewat? Meil on nõu kohe Ministri ette minna.²⁾ Kui Peeter Ainson tuleb, siis olen mina tõine. Tõisi ehk tuleb ka weel.

1) A. Reinwaldi poolt siin avaldatud lootus ei läinud veel nii pea täide: Hurti partei asemel sai Jakobsoni partei Eesti Kirjameeste Seltsi juhtijaks alles 1881. a. teisel poolel.

2) 1878. aastal C. R. Jakobsoni toimetusel Wiljandis ilmuma hakanud ajaleht „Sakala“ oli 1879. a. aprillikuu lõpul Vene sisemiste asjade ministri käsul kaheksaks kuuks seisma pandud. Lehe uuesti käima panemise heaks kawatsetaksegi siin sammusid astuda. Teatavasti hakkas „Sakala“ 1880. a. alul uuesti ilmuma.

Teated dr. Kreutzwaldi maja kohta.

Kreutzwald oli Võru linna-arst 1832—1877. Maja on ta omale ostnud Juhan Reichardt'i käest 5. juulil 1839. a. (v. kal. jär.). See maja pidi talle 1. augustil 1839 kontrahi järele kätte antama. Ostuhind 5000 rbl. banko-assign. Ära on ta müünud selle maja 22. juunil 1877 õp. Struck'i prouale — müügihind 4000 rbl. hõb. — ja on kohe pärast seda, umbes nädala jooksul, kas juba juuni lõpul või juuli alguses, ära Tartu kolinud; igatahes on ta 6. juulil juba Tartus.

Valgas, 24. sept. 1900.

Õienduseks ja täienduseks.

„Eesti Kirjanduse“ 1924. a. 8. numbris avaldatud kirjutuse „Mõningaid mälestusi ja sõnalisi traditsioone Lüganuse kihelkonnast“ on juhtunud mõned eksitavad vead. Lhk. 350, 1. reas ülevalt peab „väljakrundi keskel“ asemel olema „Välja krundi keskel“. Edasi samal leheküljel 5. reas ülevalt peab olema „sügava kaevu väga külma veega täis“ asemel „sügava kaevu, mis väga külma veega, kividega täis“.

Siis on nimetatud 356. lhk.-l, et Purkse mõisa vanast kivihoonest olevat leitud aasta 30 eest salatrepp 32 astmega. Täienduseks sellele olgu asjaolu, et 1924. a. kevadel leiti hoonest salakäik, mis läheb elukorralt keldrikorra tasapinnani alla ja edasi on sisse langenud. Ta on 9 astmega, umb. 2,35 m kõrge, 0,8 m lai. Müüri paksus lahtivõetud kohast on umb. 2,6 m. Käik on sarnane käikudega, mis harilikud vanemais hooneis.

O. Liiv.

*

Kirjutuses „Mõned traditsioonid Valga Karulast ja Urvastest“, ilmunud E. Kirj. s. a. 7. nr. 1, on ääremärkusesse viga juhtunud: seal seisab: „... kuna need kihelkonnad nüüd Valga maakonda kuuluvad“. Peab olema: „kuna Karula Valga ja Urvaste Võru maakonda kuulub“. Tekstis nimetatud talud, mille nurmelt „Kääpä petäi“ ära hävitati, ei olnud „Kääpä“, vaid „Käärike“ talud, kuna petäi, s. o. mainitud mänd, üksi Kääpä nime kannud. Vana-Antsla mõisas on veel sama — Kääpä nimeline rehi. Niisama leidub ses vallas „Kääpä söödi“ talu, kust varemini üks kaelakee ja muid asju leitud.

August Vallner.

C. Noorsoo jutukirjastik.

- Edda. Kogu vana-islandi jumalate- ja kangelaslugusid. Ümber jutustanud J. Kärner. Franz Stasseni joonistused. Hind 150 m.
- M. Cervantes: **Don Quijote**. Eesti keele G. Peet. 86 pildiga. H. 250 m.
- Jules Verne: **80-ne päevaga ümber maailma**. Tõlk. O. Treu. 54 pildiga. H. 220 m.
- E. T. A. Hoffmann: **Aamissepa-meister Martin ja tema sellid**. Tõlkinud Ants Oras. H. 50 m.
- W. Bonsels: **Mesilane Maaja**. Tõlk. Richard Roht. E. Järv'e illustatsioonid. H. 120 m., köites 170 m.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused, I osa. I lugu: Kuninga sõrmus**. Tõlk. E. Raudsepp. A. Edelfelt'i illustatsioonid. H. 90 m.
- Z. Topelius: **Velskeri jutustused, I osa. II lugu: Mõõk ja ader. III lugu: Tuli ja vesi**. Tõlk. S. Holberg. A. Edelfelt'i illustatsioonid. H. 200 m.
- Suonio (J. Krohn). **Kuu jutustused**. Tõlk. Julie Röks. Nat. Mey illustatsioonid. H. 40 m.

D. Õpperaamatud.

- Hans Kruus: **Eesti ajaloo lugemik I**. H. 200 m.
- J. Jõgever: **Eesti muinasjutud koolidele**. H. 200 m.
- L. Kettunen: **Lauseliikmed eesti keeles**. H. 125 m.

E. Sõnastikud.

- Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik**. H. 35 m.
- Matemaatika-sõnastik**. Kolmas täiend. ja parandatud trükk. H. 50 m.

F. Mitmesugused.

- Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika**. Tõlk. K. Leetberg. I anne; hind 60 m.; II anne: hind 110 m.
- Joh. Aavik: **Puudused uuemas eesti luules**. H. 75 m.
- K. Krohn: **Soome-Eesti vanast rahvalaulust**. H. 60 m.
- Palamuse kihelkond**. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. H. 25 m.
- K. Ramul: **Ihu ja hing**. Psühholoogilised loengud. H. 50 m.
- A. Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel**. H. 30 m.
- K. E. Sööt: **Rahva lauluvara**. Kogu üldiselt lauldavaid laule. H. 120 m.
- Kuukirja „**Eesti Kirjanduse**“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921), XVI (1922) à 200 m. ja XVII (1923) — 360 m. aastakäik. Tellimishind 1924. a. on 300 m.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI—X à 50 m.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmuvaist raamatuid on käesoleval ajal

trükkis:

Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat . II parandatud ja täiend. trükk.	Eesti rahvaviisid. Kodumaa õistaimed.
Eesti rahvalaulud . Dr. Hurti ja teiste kogudest.	Tartumaa, I osa koguteosest „Eesti“.
	Dante: Uus elu.

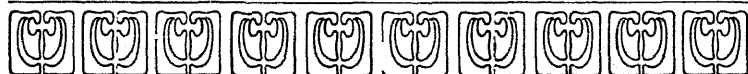
Kuna Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna poolt kokkuseatud

Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu

II parandatud ja täiendatud trüki ilmumist ei ole võimalik puht-tehnilistel põhjustel, peaaesjalikult vastavate kirjamärkide vähesuse ja trüki-paranduste raskuse tõttu kuidagi kiirendada, selle kõrval aga mitmelt poolt tungivalt soovi on avaldatud, et võimalduks asjast huvitatuile selle väljaande seni ilmunud ja ilmuvate poognate tarvitamine, otsustas Eesti Kirjanduse Seltsi juhatus „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II trüki **ettetellimised** avada järgmistel tingimustel:

Igal ettetellijal tuleb saata kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu Eesti Kirjanduse Seltsile raamatu ligikaudne hind — 400 marka — (arvates 10 mk. iga 16-leheküljelise trükipoogna eest), misjärele tellijale postiga kätte saadetakse seni ilmunud poognad ühes sissejuhatava osaga, kuna järgmised poognad järgnevad samal teel peale nende ilmumist. Iga 16:ne lehekülje suuruse trükipoogna eest, kui neid ilmub peale 40:ne poogna (640 lehekülje), tuleb ettetellijal pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Olgu tähendatud, et käesoleva ajani on ära trükitud XVI+512 lhk. trükitakse M tähte), iga kuu järgneb 32—48 lhk., nii et, raamatu ligikaudset suurust arvesse võttes, ta trükkimist tuleva aasta kestel loodetakse lõpule viia.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923. ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Kõnetraat nr. 601.